

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М.П.Ковальського

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня магістра

на тему:

«Розвідувальна діяльність українських націоналістів у 1921–1945 рр.»

Виконала:

студентка 2 курсу, групи МІ-61
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми

“Історія та археологія”

Федорук Іванна Сергіївна

Керівник – доктор історичних наук,
професор Трофимович Володимир
Васильович

Рецензент – кандидат історичних наук,
доцент Шишкін Іван Геннадійович

Робота допущена до захисту
(протокол № 6 засідання кафедри історії від 06 грудня 2021 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

Острог, 2021

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень та скорочень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Створення розвідувальних органів українських націоналістів.....	12
1.1 Започаткування розвідувальної діяльності.....	12
1.2. Діяльність розвідки Карпатської Січі в 1938–1939 рр.....	29
Висновки до 1 розділу.....	35
Розділ 2. Розвідувальні заходи ОУН під час Другої світової війни (1939–1945).....	35
2.1. Організаційна побудова органів безпеки українських націоналістів на початку війни.....	35
2.2. Розвідка українських націоналістів проти Радянського Союзу (1939–1945).....	42
Висновки до 2 розділу.....	61
Розділ 3. Спеціальні підрозділи ОУН у період німецької окупації.....	63
3.1. Діяльність СБ ОУН (м) у 1941–1944 рр.....	63
3.2. Протинацистська розвідувальна діяльність СБ ОУН (б).....	67
Висновки до 3 розділу.....	77
Висновки.....	79
Список використаних джерел та літератури.....	82

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ТА СКОРОЧЕНЬ

ВО – військова округа

ЗУЗ – західноукраїнські землі

КЕ – Крайова ексекютива

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ОУН – Організація українських націоналістів

СБ – Служба Безпеки

УВО – Українська військова організація

УПА – Українська повстанська армія

ЦП – Центральний Провід

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із найбільш важливих напрямків забезпечення національної безпеки держави є здійснення розвідувальної діяльності. Особливо в період військової агресії Російської Федерації питання розбудови розвідки має стояти в авангарді українських військово-політичних сил. Досвід побудови розгалуженої системи розвідки та контррозвідки українських націоналістів у роки Другої світової війни дає можливість творчо і критично використати його для розвитку сильної та ефективної розвідки сучасності. Розвідувальна діяльність українських націоналістів упродовж 1921–1945 рр. є досить важливою сторінкою в історії України, проте містить ще багато запитань. Лише максимально об'єктивне і документально аргументоване дослідження дозволить позбутися пропагандистських «міфів» в даній проблематиці. Переосмисливши минуле, українці зможуть ефективніше будувати майбутнє та успішніше протистояти новим загрозам і викликам.

Історія вивчення теми. Діяльність українських націоналістів на сьогодні досліджена досить ґрунтовно. Проте її розвідувальний аспект упродовж 1921–1945 рр. ще не повністю розкритий. Всю історичну літературу, що з'явилася на світ від кінця 1940-х рр. дотепер, можна умовно поділити на чотири основні групи: 1) діаспорну; 2) радянську; 3) сучасну українську; 4) закордонну.

Перші дослідження започаткували безпосередні учасники або очевидці подій, які опинилися на еміграції. Певною мірою вони близькі до мемуарних джерел. Діаспорні історики розглядали різноманітні аспекти минулого ОУН. Проте, історія її розвідки викладена в них фрагментарно. Також слабкою стороною праць діаспорних авторів є помітний суб'єктивізм, а також обмеженість документальної бази. Зазвичай вони змушені були опиратися на власні спогади. З усієї плеяди діаспорних авторів можна виділити З. Книша,

якому належить кілька десятків книг і брошур, численних статей із широкого спектру проблем історії УВО та ОУН. У них він чимало уваги приділив питанням організації, методів розвідувальної діяльності останніх, висвітлив їх терористичні й диверсійні заходи.

Серед напрацювань представників української діаспори про розвідку ОУН також варто відзначити праці колишніх учасників визвольної боротьби П. Мірчука, М. Лебеда та Л. Шанковського. Зважаючи на причетність авторів до визвольного руху та що джерельна база їх публікацій була упівського або оунівського походження, ці дослідження не варто вважати повністю об'єктивними.

Особливе місце в діаспорній історіографії проблеми посідають праці С. Мудрика. Він, фактично, започаткував написання спеціальних праць з історії органів безпеки націоналістичного руху та їхнього протиборства з радянськими спецслужбами.

Тема розвідувальних і контррозвідувальних структур підпільного й повстанського рухів у радянській історіографії не піднімалася. Згадані проблеми могли лише порушуватись, як правило, у контексті розгляду таких тем: історія українського націоналізму; історія органів і військ державної безпеки, внутрішніх справ та їхньої боротьби проти ОУН та УПА. Серед масиву узагальнюючих праць вартими уваги є: М. Коваля, І. Бречка, В. Давиденка, В. Масловського та ін.

Із проголошенням незалежності України дослідження національно-визвольного руху набуло динамічного розвитку. Світ побачила низка достатньо об'єктивних праць з історії розвідувальної діяльності ОУН та УПА у роки Другої світової війни. У них, зокрема, порушували питання творення воєнізованих структур українських націоналістів, їхніх спеціальних підрозділів. Зокрема, А. Кентій був автором монографій з історії ОУН та УПА. У них

дослідник висвітлював різні сторони розвідувально-підривної та терористичної діяльності ОУН, організацію й роботу розвідки СБ та УПА, контакти українських націоналістів з іноземними спецслужбами у 1920–1950-х рр.

Окремі питання діяльності СБ у Другій світовій війні висвітлюються у книзі «Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках» Анатолія Русначенка. Крім того, вийшла ґрунтовна наукова праця «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси», у частині розділів якої мова йшла про діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Важливу роль у дослідженні історії спеціальних підрозділів руху українських націоналістів відіграли науковці Національної академії Служби безпеки України. Вони опублікували десятки наукових монографій, статей, де розкривалася структура спецпідрозділів ОУН і УПА, а також містилася інформація про методи і напрямки їхньої розвідувальної діяльності.

Вагомий внесок у дослідження проблеми спецпідрозділів ОУН та УПА здійснили Д. Веденєєв і Г. Биструхін. У їхньому науковому доробку простежена розвідувальна, контррозвідувальна, диверсійно-терористична діяльність руху українських націоналістів, їхнє співробітництво зі спецслужбами іноземних держав.

У монографії Я. Антонюка «СБ ОУН на Волині» висвітлено особливості розвідувальної та контррозвідувальної роботи оунівської спецслужби в умовах обласних, районних центрів і сільської місцевості Волині та Полісся. В травні 2011 р. Я. Антонюк захистив у Національному університеті «Острозька академія» дисертацію: «Діяльність СБ(б) ОУН на території Волині та Західного Полісся. 1946–1951 рр.». Також у стінах «Острозької академії» Я. Антонюк захистив докторську дисертацію: «Діяльність спеціальних підрозділів

українських націоналістичних організацій (1921–1991)». У ній комплексно досліджено розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-облікову, агітаційно-викривальну, судово-дисциплінарну, диверсійно-терористичну, охоронну, оперативно-бойову, навчально-виховну діяльність, кадровий склад та розвиток структури спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921–1991 рр.

Важливою подією в історіографії українського повстансько-підпільного руху став вихід монографії І. Патриляка ««Встань і борись ! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)». Тут автор вдало показав український визвольний рух як цілісне явище у протистоянні з ворогами української державності від початку Другої світової війни до остаточної ліквідації збройного підпілля органами радянської державної безпеки. Він також в основному на основі документів ОУН (б) досить детально розглянув збройну боротьбу між радянськими партизанами й українськими повстанцями.

Доступ до архівів і відмова від радянських методологічних підходів зумовила зацікавленість дослідників історією ОУН і УПА. Окремі аспекти розвідувальної діяльності в своїх працях розглянули В. Ковальчук, О. Ленартович, В. Трофимович, Ю. Киричук та ін.

Закордонна історіографія також розглядає деякі аспекти розвідувальної діяльності ОУН та УПА. Більшість російських авторів наслідували у своїх працях радянський наратив. Нетиповою для російської історіографії є книга Олександра Гогуня «Між Гітлером та Сталіном. Українські повстанці». У ній автор переважно позитивно оцінює діяльність українських націоналістів. Також потрібно відзначити його працю «Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования. 1941–1944». У ній на основі великої джерельної бази подано маловідомі події з діяльності радянських партизанів на терені

України, в тому числі і боротьби партизанської розвідки з націоналістичним підпіллям.

Позитивно оцінюючи вищевказану історіографію, слід, разом із тим відзначити, що низка аспектів теми залишається недостатньо вивченою. Зокрема, потребують подальшого вивчення такі питання як: співпраця розвідки ОУН з розвідками інших країн; розвідувальна діяльність ОУН (м); вивчення окремих постатей.

Усе це свідчить про те, що представлена тема зберігає наукову актуальність.

Мета роботи полягає у висвітленні розвідувальної діяльності українських націоналістів упродовж 1921–1945 рр. Реалізація визначеної мети передбачає завдання дослідити:

- 1) становлення розвідки українських націоналістів;
- 2) ключові напрями та особливості здійснення розвідувальної діяльності;
- 3) методи і форми збору інформації про противників.

Об'єктом дослідження є національно-визвольний рух українських націоналістів у 1921–1945 рр., а **предметом дослідження** виступає розвідувальна діяльність спеціальних підрозділів УВО, ОУН (б), ОУН (м) та УПА у зазначений період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1921–1945 рр. Нижня межа обумовлена створенням у вересні 1921 р. розвідки штабу «Розвідчої референтури» Начальної команди УВО. Верхня – закінченням Другої світової війни.

Територіальні рамки дослідження охоплюють усі землі, що входять до кордонів сучасної України.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові і спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний; ретроспективний. Із загальнонаукових ми опиралися на методи синтезу та аналізу. Також зверталися до таких загальнонаукових методів, як метод класифікації, узагальнення, статистичний тощо. Поєднання та комплексне використання вище перерахованих методів дало змогу реалізувати дослідницькі завдання і досягти поставленої мети.

Джерельну базу роботи становлять опубліковані документи і матеріали, а також мемуарна література. З початку 1990-х рр. чимало джерел, що стосуються розвідувальної діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, було опубліковано у збірниках документів, упорядкованих українськими істориками: Володимира Сергійчука («Радянські партизани проти ОУН-УПА», «Український здвиг: Волинь. 1939–1955»); Олександра Лисенка, Івана Патриляка («ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч.1», «ОУН в 1942 році: документи», «ОУН в 1943 році: документи», «ОУН і УПА в 1944 році: документи : у 2-х ч).

Велика кількість наказів, інструкцій, відозв, повідомлення СБ зібрана у виданні «Літопис УПА». На сьогодні «Літопис УПА» видав у чотирьох серіях (основна, нова, бібліотека, події і люди) 128 книг. У багатьох з них вміщені комплекси документів стосовно розвідувальної діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, найбільше – в основній та новій серіях.

У видавництві «Літопис УПА» в 1999 році вийшов 2-й том основної серії. У ньому зібрані документи і матеріали УПА та її запілля, що діяли на території Волині та Полісся в роки німецької окупації.

Документи з історії розвідки ОУН містяться в праці Д. Веденєєва і Г. Биструхіна «Повстанська розвідка діє точно і відважно...»: Документальна

спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950 роки.», вона ввела до наукового обігу значну кількість документів СБ ОУН та ВПЖ із фондів ГДА СБУ.

Публікацію документів з німецьких архівів, які висвітлюють діяльність українських націоналістичних організацій, розпочали діаспорні науковці. Так, – французький історик українського походження Володимир Косик упорядкував і видав чотири томи «Україна і Німеччина у Другій світовій війні». У цих збірниках документів містять окремі факти про спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій.

Важливе значення у вивченні розвідувальної діяльності ОУН та УПА становлять спогади сучасників. Серед мемуарів учасників українського національно-визвольного руху варто відзначити напрацювання З. Книша, С. Мудрика-Мечника, Ю. Ступницького, Ю. Борця, Г. Коханської та ін.

Узяті в сукупності перераховані джерела та дотична до теми література дали можливість здійснити комплексне дослідження розвідувальної діяльності українських націоналістів в роки Другої світової війни.

Практичне значення роботи полягає в тому, що зібраний матеріал та отримані висновки можуть бути використані у подальшому вивченні історії українських націоналістів, а також при написанні узагальнюючих та спеціальних досліджень.

Апробація результатів дослідження: окремі аспекти заявленої теми обговорювалися на різноманітних наукових конференціях, а саме: на всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції «Волинь у роки Другої світової війни та післявоєнний період» (м. Острог, 17 вересня 2019 р.), на міжнародній науковій конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ ст.» (м. Львів, 11 жовтня 2019 р.); університетських Днях

науки та англomовних студентських наукових читаннях в університеті. Також було представлено роботу на Всеукраїнському конкурсі студентських наукових робіт із спеціальності «Історія та археологія» у 2020 р., що була нагороджена дипломом III ступеня.

Структура роботи складена відповідно до орієнтації задля вирішення мети і поставлених завдань дослідження. Робота складається із вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ I. Створення розвідувальних органів українських націоналістів.

1.1. Започаткування розвідувальної діяльності

Після поразки українців у Визвольних змаганнях 1917–1921 рр. і поділу України між СРСР, Польщею, Румунією та Чехословаччиною частина вояків і старшин українських військових формацій (Українських січових стрільців (УСС) та Української галицької армії (УГА) не склала зброї, продовжуючи боротьбу, але вже в інших умовах та іншими методами. Вони створили Українську Військову Організацію (УВО), яка поставила собі за мету відновити територіальну цілісність України.

Виникнення організованого руху українських націоналістів стало реакцією радикально налаштованої частини українського етносу на поразку національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., ліквідацію національної державності. Водночас його поява стала і проявом глобальної тенденції до радикалізації національно-визвольних рухів у Європі після Першої світової війни¹.

Думки дослідників про створення УВО можна розділити на дві частини. До одної зарахувати тих, які стверджують, що рух опору виник спонтанно й було декілька організованих центрів боротьби, які без спротиву визнали один центр. До іншої – тих, які дотримуються позиції, що УВО створили старшини Січових стрільців, а якщо й існували інші таємні організації, то вони були тимчасовими й не набули широкого впливу. Сучасник тих подій З. Книш стверджував, що Українська військова організація «оформилась під впливом

---

¹ Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення . *Український історичний журнал*. 1998. № 2. С. 51.

старшин Січових Стрільців», однак уже в іншому виданні зазначав, що «УВО постала з ініціативи вояків обох армій». ²

Київський дослідник М. Ковальчук зазначав, що група січовиків (Я. Чиж, М. Матчак, В. Кучабський), які повернулись у 1920 р. до Львова та познайомились ближче із місцевою ситуацією, починають власну політичну діяльність. Активно розгортаючи підготовчу роботу зі створення таємної військової організації, вони фактично діяли незалежно від Є. Коновальця, без його відома й творили власну військово-політичну структуру, що не мала нічого спільного з традиціями Січових стрільців³.

На засіданні стрілецької ради у липні 1920 р. та на з'їзді представників військово-патріотичних організацій 31 серпня того ж року у Празі ухвалюється рішення заснувати Військову організацію (після 1924 р. утверджується назва Українська військова організація (УВО), щоб «зберегти в організованій формі існуючі поза територією України військові частини й об'єднати їх ідейно між собою». Із липня 1921 р. її очолив полковник Є. Коновалець⁴.

Керівним органом УВО стає Начальна колегія, а згодом, Начальна команда УВО, а її представництвом на західноукраїнських землях (ЗУЗ) – Крайова ексекютива у Львові. Територію регіону поділяють на чотири округи та мережу «п'ятірок» як найнижчих ланок Організації. В організаційному відношенні кожна команда УВО, як правило, складалася з референтур: організаційної, бойової, політичної або пропагандивної, фінансової тощо. Особливе місце серед них займала розвідувальна⁵.

Слід припустити, що у Празі питання про створення всеукраїнської військової організації через суперчності у середовищі колишніх вояків українських армій не було остаточно вирішено. За цих обставин Є. Коновалець

² Книш З. Начальна команда УВО у Львові. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів, 1993. С. 89.

³ Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. *Український визвольний рух*. Зб. 7. Львів, 2006. С. 55–58.

⁴ Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. *Короткий нарис*. Київ, 1998. С. 14.

⁵ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 - поч. 1930-х рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2000. Вип.5. С. 143.

і його однодумці започаткували УВО як регіональне об'єднання, розраховуючи з часом поширити його впливи і діяльність на всі українські землі⁶.

У вересні 1921 р. було створено спеціальний підрозділ – «Розвідча референтура» (далі – «Р-Р»). Головною причиною її створення стало збирання інформації про Військо Польське, здійснення інформаційного забезпечення підпільно-підривної діяльності для майбутнього масштабного збройного виступу проти поневолювачів⁷.

Створення розвідувальної мережі УВО розпочалося з Галичини. Згідно інструкції «Р-Р» від 30 грудня 1923 р., рекомендувалося завербувати до мережі інформаторів осіб, які не підлягають мобілізації. Коли в населеному пункті їх діяло декілька, обирався головний, який опікувався «стрічною квартирою»⁸. Розвідників УВО найбільше цікавила інформація про польські військові сили, а саме їх дислокація, чисельність та особовий склад озброєння, система постачання, морально-політичний стан, характеристики окремих офіцерів⁹. Так, розвідники станіславської округи УВО за наказом бойового референта Володимира Мокловича збирали інформацію про Львівського воєводу Пйотра Борковського¹⁰.

Очолив розвідувальну референтуру УВО колишній співробітник розвідки австро-угорської армії та розвідувального відділу штабу корпусу Січових стрільців Я. Чиж¹¹, а згодом – сотник М. Колтуняк, який тільки декілька місяців перебував у Львові і знову повернувся до Чехословаччини¹². Навесні 1922 р.

⁶ Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1: Від Української Військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. Київ, 2005. С.33

⁷ Кучерук Ю. Розвідка Української військової організації та Осип Думін. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 117–124.

⁸ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій 1921–1991). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2021. С. 201.

⁹ Бижук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. С. 131.

¹⁰ Говорить підгір'я. Розповідь Володимира Мокловича колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станіславові / Записав З. Книш. Чикаго : Самостійна Україна, 1958. С. 14.

¹¹ Галайко Б. До питання створення Української Військової Організації. Україна: культурна спадщина, національна свідомість. 2009. № 18. С. 391.

¹² Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури. Український визвольний рух. Львів, 2007. №. 11. С. 43.

керівником став колишній заступник командира Коша січових стрільців О. Думін. Через недостатню увагу до розвіддіяльності та брак потрібних здібностей його попередників розвідка УВО перетворилася на «найбільш занедбану» ділянку. Саме з приходом О. Думіна, «людини здібної, енергійної і з кожного боку сильної індивідуальності», розвідка в УВО набуває статусу самостійного та важливого напрямку, визначається пріоритетність її завдань, розбудовується структура розвідувальних осередків й інформаторської мережі¹³.

Проте О. Думін використовував особисті амбіції очільника ЗУНР Є. Петрушевича і підбурював його проти голови УВО Є. Коновальця. Коли ж останній рішуче виступив проти контактів з представниками Харківського уряду УССР, радянські спецслужби інспірували розкол в УВО. Спочатку була спроба усунути Є. Коновальця з посади керівника УВО, а коли це не вдалося, то вирішили створити альтернативу ЗУНРО. Лише авторитет Є. Коновальця у середовищі українських військових і політиків як у краї, так і в еміграції, зумів зберегти єдину УВО як національну підпільну армію. О. Думін у 1925 році був виключений з Військової організації, пізніше налагодив зв'язки з німецькою службою розвідки, продовжуючи компрометувати діячів УВО-ОУН¹⁴.

На чолі «Р-Р» стояло «Центральне розвідче та контррозвідче бюро при Головному штабі УВО» (далі «ЦРБ»). Керівник «ЦРБ» – розвідувальний референт – входив до складу Начальної (Верховної) Команди УВО. Від провідника УВО він отримував організаційні вказівки, а, крім того, безпосередньо йому звітувався. Від начальника штабу УВО розвідувальний референт отримував інструкції фахового характеру. У підпорядкуванні «ЦРБ» був виконавчий орган – «Управа Розвідчого Реферату» (далі – «УРР»), який

¹³ Книш З. Власним руслем. Статті, матеріали й документи до діяльності Української Військової Організації. Збірник 4. УВО від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто: Срібна сурма, 1966. С. 91–92.

¹⁴ Гаврилів І. Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920–1941 рр.) дис. докт. іст. наук : 07.00.01. Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2016. С. 363.

складався з трьох відділів: 1) військової розвідки; 2) політичної розвідки; 3) економічної розвідки. До функцій політичної належало пильнування за ситуацією в сусідніх державах, діяльністю їхніх політичних партій, міжнаціональними відносинами. Військова розвідка мала завданням збирати інформацію про чисельність ворога, його озброєння, військову промисловість, мобілізаційні та стратегічні плани тощо. В економічному напрямі головним було з'ясування господарського становища держави, її матеріально-сировинної бази, соціальної структури населення¹⁵.

Оскільки досвідчені військовики Організації ставили за мету збройний виступ проти Другої Речі Посполитої, то першочергове значення надавалося збиранню відомостей про збройні сили, воєнно-промисловий потенціал, засоби транспорту і зв'язку противника. Головна ставка в зборі інформації робилася на місцевих українських призовників Війська Польського, мешканців районів, де розміщувалися військові та військово-промислові об'єкти, державних службовців, які надавали націоналістам конфіденційні відомості з корисливих міркувань¹⁶.

Уже впродовж 1922 р. на західноукраїнських землях здійснено низку саботажно-диверсійних актів, зокрема, 38 – на залізничному транспорті. Поряд з цим були спалені військові склади і магазини біля Перемишля; на шляху Львів-Бібрка пошкоджено системи телеграфно-телефонного зв'язку, поруйновано залізничні станції, їх окремі об'єкти в Сопотові, біля Кутів і в Городку, здійснено 8 спроб підризу залізничної колії, спалено приміщення поліції в Яворові, Городку, Угневі, Судовій Вишні. У цьому ж році виконано 20 замахів на зрадників й польських посібників, 10 – на поліцейських та їхніх агентів, 7 – на польських військовиків. Влітку-восени 1922 р. сталося 2300 підпалів польських поміщицьких господарств, фільварків, інших об'єктів

¹⁵ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 95.

¹⁶ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто: В-во В. Дідока, 1965. С. 224.

польської власності. Широкий резонанс мав рейд групи бойовиків УВО (до 50 осіб) на Тернопільщину з метою руйнування господарств польських колоністів. Однак згадані вище дії польська влада відносила не тільки на рахунок УВО, а й звинувачувала у цьому більшовицьку агентуру. Українське населення в цілому схвально ставилося до бойкотів УВО проти загального перепису населення Західної України (1921), виборів до польського сейму та набору українців до польської армії (1922)¹⁷.

Співробітники О. Думіна з літа 1922 р. у Галичині та на території Великопольщі розгортають розвідувально-інформаційну мережу інформаторів, чії повідомлення надходили в розвідувальні осередки повітових і окружних команд УВО, де й оброблялися. Кожен з розвідувальних осередків мав конспіративний канал з'єднання з Крайовою командою у Львові. Для налагодження зв'язків з центром була створена система «поштових скриньок», куди приїздили з різних місцевостей, привозили матеріали, збирали інструкції. Поштова скринька - це було місце, куди можна було зайти, не звертаючи на себе уваги, наприклад, крамниця, каса в банку та інші¹⁸.

Високу оцінку дієздатності розвідки УВО дав згодом її провідний діаспорний історіограф ОУН і учасник націоналістичного руху З. Книш: «Розвідка – військова, політична, економічна – була й буде необхідною частиною загальної боротьби народу за його визволення, а пізніше для його безпеки». УВО «ані мала змоги, ані потреби розгортати розвідку на широку скалю. Але те, що вона в тій ділянці зробила, зовсім не було гірше, як в інших народів... Її члени виконували накази своєї організаційної клади, працювали ідейно і жертовно»¹⁹.

---

¹⁷ Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. С.44–45

¹⁸ Книш З. Власним руслом. С. 98.

¹⁹ Книш З. Краківський процес УВО. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник І. Початки УВО в Галичині. Торонто: Срібна сурма. С. 66.

Разом із тим, він вважав недоцільним добувати розвідувальні дані: «В практиці розвідка УВО зводиться до дрібної розвідочної роботи, в дійсності нікому не потрібної. Кому і навіщо здалося збирати і фотографувати мобілізаційні карти, відписувати всякі дрібні військові накази й документи і т. п. речі, що на 90% виповняли зміст біжучої розвідки в УВО? Про всі ті справи, стан і кількість польської армії, навіть якщо б це було потрібне, можна собі виробити поняття з дебат у варшавському соймі при схвалюванні військового бюджету, з порівняльної статистики, оголошуваної при всяких нагодах і з різних інших легальних і всім доступних джерел. А тим часом Українській Військовій Організації дорого за те приходиться платити жертвами відданих собі і вироблених членів, що могли зайнятися іншою, більш доцільною та потрібною роботою»²⁰.

Від самого початку існування як у самій УВО, так і в значної частини української громадськості була опозиція проти розвідувальної діяльності. Негативно ставився до розвідки сотник Юліян Головінський, Крайовий Комендант УВО в 1924–1926 рр. За його часів Українська Крайова Організація щораз більше уваги присвячує політичним цілям і розбудові свого бойового апарату, аніж розвідці. Один із зв'язкових УВО в Данцігу інженер Володимир Онишкевич ось так свідчив про ці події: «Проти розвідочної референтури завжди виступали сотник Юліян Головінський і редактор Дмитро Паліїв. У тій справі вони їздили до Начальної Команди УВО в Берліні, переїжджали через нашу станицю в Данцігу і я часто їх туди супроводжав. Після того, як розконспіровано й виарештовано більшість членів розвідочного реферату, а також багато зовсім непричасних до УВО людей, відбулася на ту тему засаднича розмова сот. Головінського з полк. Коновальцем і я пригадую собі, що сот. Головінський поставився в тій справі дуже рішуче, домагався

---

²⁰ Там само. С. 61.

цілковитої ліквідації розвідочного реферату і грозив, що в противному випадку зрезигнує зі свого становища»²¹.

Також він вважав, що здобувати розвідувальну інформацію є марною справою, а отримані дані «потрібні генеральним штабам чужих армій для використання в регулярній війні», а натомість пропонував обмежитися забезпеченням безпосередніх акцій УВО шляхом «локальної розвідки для потреб партизанки». На його погляд, збір інформації відволікає від основних (силових) акцій, завдає зайвих втрат особового складу від оперативних ударів польських правоохоронних органів, а сама організація ризикує перетворитися на знаряддя іноземних розвідок і скомпрометувати себе в очах населення. Саме Ю. Головінському належать слова, які, по суті, можна вважати програмними для розвідки УВО: «Наставити на здобування не таких відомостей, що потрібні генеральним штабам чужих армій для використання в регулярній війні, але таких, що стануть в пригоді УВО в її власній дії»²².

Польські правоохоронні органи серйозно ставилися до розмаху розвідувальної діяльності УВО. У своїх спогадах В. Мартинець зазначав, що у підручнику: «Розвідка», підготовленому Генеральним штабом Польщі, «розвідча сітка УВО була найбільшою і найкраще зорганізованою цього роду сіткою в Європі»²³. Так, уже в березні 1925 р. відбувається перший гучний судовий процес над членами УВО за звинуваченням у розвідувально-підривної діяльності («справа басарабців»). За ним проходило 10 осіб на чолі з одним із засновників УВО А. Мельником (він отримав за вироком 4 роки ув'язнення). Загалом до 1928 р. відбувало покарання «за шпигунство» понад 100 українських націоналістів²⁴.

---

²¹ Там само. С. 62–63.

²² Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Вінніпег, 1951. С. 96.

²³ Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег, 1949. С. 171.

²⁴ Чередниченко В. Націоналізм проти нації. Київ, 1970. С. 47.

Кажучи про розвідувальну діяльність УВО, слід зупинитися і на співробітництві спецслужб іноземних держав з українськими націоналістами, у програмних матеріалах яких підкреслювалося, що їхнім «обов'язком є шукати собі союзників» серед держав – геополітичних противників Польщі та інших «окупантів України». Із 1921 р. розпочинаються контакти УВО з військовою розвідкою Німеччини – абвером. Посередником у встановленні стосунків виступив агент абверу Консул-ІІ – Ріхард (Ріко) (Ярий)²⁵.

У 1923 р. керівник німецької контррозвідки Ф. Гемп підписав з керівником УВО угоду про ведення націоналістами розвідки у Польщі на користь Рейхсверу та здійснення ними у разі війни між Польщею та Німеччиною диверсійних актів. Натомість УВО отримувала щомісячно 9 тис. марок та матеріальну допомогу. В обмін на збір розвідувальних даних проти Польщі та підривну роботу УВО одержувала грошові субсидії, матеріальну допомогу, підтримку в підготовці кадрів таємної війни. Як повідомив Є. Коновалець одному із засновників ОУН П. Кожевнікову, у 1923–1928 рр. абвер передав УВО близько 2 млн марок. Лише через передаточний пункт у Гданську націоналістичному підпіллю надійшло від німців 200 револьверів, 500 кг вибухівки, тисячі детонаторів тощо²⁶.

На початку січня 1923 р. у Мюнхені відкриваються розвідувальні курси для членів УВО, із 1924 р. – аналогічні в Нідерландах. Протягом 1924–1928 рр. абвер організував розвідувально-підривні навчання «шефів українських розвідчих бригад» у Берліні, Гданську та Східній Пруссії. У свою чергу, УВО цілеспрямовано збирала відомості про польські збройні сили. У Кракові у польській службі безпеки викрили архів матеріалів УВО: мобілізаційні плани польської армії, плани організації армії в часи миру і війни, плани стратегічно важливих пунктів у Польщі, рисунки, світлини польських військових об'єктів,

²⁵ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) : монографія. Київ: Генеза, 2006. С. 102.

²⁶ Там само. С. 103.

спеціальні радіо передавальні і приймальні апарати, зброя, вибухові матеріали. Крім того, на нараді керівників УВО в Берліні 6 липня 1926 р. було ухвалено рішення поширити розвідувальні спрямування і на інших потенційних противників Німеччини, у тому числі СРСР, Велику Британію, Францію, США, Канаду.²⁷

Використовуючи наявність конкретних фактів розвідувальної роботи УВО, скерованої проти Польщі, її керівництво постійно поширювало тезу, що українська підпільна організація існує, скеровується і фінансується з Росії, Німеччини, Литви та інших держав. Увісти в своїх програмних документах і періодичних виданнях постійно це спростовували і пояснювали, що мають за мету у відповідний час повалити Польську державу, яка не має рації існування в своїх теперішніх кордонах²⁸.

Правоохоронні органи Польщі намагалися приборкати розвідувально-підривну діяльність українських націоналістів. Окрім вже згадуваних арештів і судових процесів, вони створювали власні агентурні позиції у середовищі УВО, зануренні в нього провокаторів та інформаторів, які б працювали на основі матеріальної залежності або загрози репресій. Після державного перевороту 1926 р. спецслужби Польщі починають використовувати свою агентуру в УВО, щоб отримати добути розвідкою націоналістів інформацію, у тому числі про події в іноземних державах.²⁹

Особливо жорстокою і злочинною була так звана пацифікаційна акція польської влади в 1930 р. на теренах Східної Галичини, яка викликала величезне обурення всього українства. Зокрема, у заяві-протесті від 6 жовтня 1930 р., адресованій Лізі націй, іншим міжнародним організаціям, Союз українських емігрантських організацій у Чехословацькій республіці писав:

---

²⁷ Чередниченко В. Вказ. праця. С. 45.

²⁸ Гаврилів І. УВО: підпільна армія в боротьбі за державність. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». №572: Держава та армія. 2006. С. 16

²⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. Т. 1. С. 296.

«Відділи озброєної жандармерії в числі кількох тисяч та кавалерійські полки з артилерією за наказом польської влади пішли хрестовим походом проти безбройного українського населення Східної Галичини. Шляхи цих карних експедицій позначені актами вбивств, мордування і ганебного насильства над українським населенням; руйнуванням і нищенням бібліотек, будинків просвітніх і економічних організацій та різного приватного майна³⁰.

Такі дії польської влади спричинили хвилю диверсійних та терористичних акцій, організованих ОУН. Найгучнішими терактами початку 1930-х рр. стають убивства 1931 р. директора Української державної гімназії І. Бабія, 29 вересня того ж року у Трускавці – колишнього начальника східного відділу МЗС Польщі, посла сейму Т. Голувка, 27 серпня 1932 р. – комісара поліції Львова Я. Бачинського. 1934 р. стає кульмінаційним: ліквідовано 3 поліцейських, 3 громадських старост, декількох агентів поліції, вчинено два вибухи у громадських місцях³¹.

Проведення терористичних та диверсійних акцій потребували відповідних розвідданих. Прикладом може слугувати розвідувальне супроводження підготовки замаху на міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Його організатор Микола Лебедь створив через можливості розвідки КЕ ОУН жіночу розвідку, яку очолювала і майбутній шеф зв'язкових командувача УПА Р. Шухевича К. Зарицька, член ОУН з 1932 р. Упродовж 1933-1934 рр. за міністром встановлювали зовнішнє спостереження, вивчали маршрути пересування, звички. Як результат, замах вдався, а його виконавець утік³².

Розвиток руху українських націоналістів призвів до об'єднання УВО та низки молодіжних організацій націоналістів (Групи української національної

³⁰ Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1. С.47–48

³¹ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / В. Архієрейський, О. Бажан, Т. Бикова; Відпов. ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2002. С.562–564.

³² Книш З. Варшавський процес ОУН на підніжжі польсько-українських відносин тієї доби. Торонто: Срібна сурма, 1986. Т. 1. С. 65.

молоді, Ліги українських націоналістів, Союзу української націоналістичної молоді й інших) у єдину Організацію українських націоналістів (ОУН). 28 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні відбувся Перший конгрес або I Великий збір ОУН. Збір прийняв низку постанов про створення та устрій ОУН, її мету і завдання, обрав керівні органи. Очолив Провід ОУН (ПУН) Є. Коновалець. Його головною метою оголошувалося встановлення Української самостійної соборної держави (УССД) на всій українській етнічній території. Проголошувався курс «союзу з народами, які вороже відносяться до окупантів України»³³.

Загальне керівництво розвідувальним напрямом роботи ОУН у цей час здійснював Ріко Ярій. Його зусиллями у м. Варна (Болгарія) було створено пункт зв'язку для надсилання розвідників на територію УСРР, однак здійснення такої роботи українським націоналістам стикалося з великими труднощами. Розробка даного напрямку розвідувальної роботи ОУН була в абсолютній таємниці, глибоко законспірована і підпорядковувався особисто Євгенові Коновальцю³⁴.

Каталізатором розвитку розвідувальних підрозділів ОУН став арешт 22 березня 1932 р. поліцією колишнього Бойового референта Крайової Екзекутиви (далі – КЕ) УВО Романа Барановського («Рибак»). Під час судовому процесі у Самборі з'ясувалося, що упродовж тривалого часу він працював польським агентом під псевдонімом «Завадзкі». Наслідками роботи «Рибак» став арешт поліцією Юліана Головінського, члена КЕ ОУН Зенона Коссака («Конашевича»), а також багатьох інших українських націоналістів³⁵.

У зв'язку з цими подіями на Паризькій конференції (липень 1932 р.) ухвалює рішення перетворити УВО на референтуру військових справ Крайової

³³Кентій А. Збройний чин українських націоналістів... С. 79.

³⁴Мартинець В. Вказ. праця. С. 304–305.

³⁵Книш З. В сутінках зради: убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського. Торонто: Срібна Сурма, 1975. С. 603.

екзекутиви (КЕ) ОУН на ЗУЗ. Тоді ж створюється контрольно-розвідча референтура на чолі зі студентом-медиком Я. Макарушкою і його заступником О. Пашкевичем. На підрозділ було покладено завдання зовнішньої розвідки (збору інформації про збройні сили, правоохоронні органи та структури влади Польщі, створення в них агентурних позицій) і внутрішньої розвідки (контррозвідувального захисту підпілля, перевірки його членів на лояльність). Вживалася і назва «ревізійно-розвідочний реферат». Я. Макарушка виступав куратором підпілля Львова, а його заступник – периферії регіону³⁶.

При окружних «екзекутивах» (далі – ОЕ) запроваджувалися «розвідницько-зв'язкові референтури», наприклад, Тернопільська нараховувала п'ять співробітників. На рівні повітових та районних «екзекутив» (далі – РЕ) створювалися «розвідчі клітини», зокрема, у Бережанській районній «екзекутивні» було троє розвідників. Фактично ж у 1932 р. УВО остаточно розчиняється в ОУН³⁷.

У 1933 р. на чолі «контрольно-розвідчої референтури» КЕ ОУН став Олександр Пашкевич («Гіз»). Завдяки його організаційній діяльності було посилено не лише «зовнішню» розвідку (включала збір інформації про польські збройні сили, стратегічні об'єкти, органи безпеки, поліцію та інші органи влади), а й «внутрішню», на яку покладалися спеціальні доручення³⁸.

За даними дефензиви (контррозвідки, підпорядкованої 2-му відділові генштабу Польщі), у 1929–1935 рр. майже 630 українців збирали розвідувальні відомості, що становило 26 % від обґрунтовано підозрюваних у шпигунстві³⁹. В 1930-х р. в окремих населених пунктах Галичини діяли її розвідувальні осередки ОУН. Зокрема в 1934 р. розвідка ОУН стежила за польськими

³⁶ Мірчук П. Вказ. праця. С. 296.

³⁷ Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр. : дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. Київ, 2017. С. 82, 86.

³⁸ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939) : дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2005. С. 55.

³⁹ Веденєєв Д. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ: Генеза, 2006. С. 111.

поліційними та військовими підрозділами (польська парамілітарна організація «Strzelec»)⁴⁰. На початку 1933 р. у Львові діяло два розвідувальні референти ОУН, один з яких відповідав за роботу в місті, а інший – в околиці. Функції розвідника в осередку ОУН с. Корчин Радехівського повіту Львівського воєводства виконував у 1935 р. Василь Солдат («Жовнір»)⁴¹. На початку 1939 р. робітники лісопильного підприємства м. Делятин Станіславського воєводства збирали для розвідки ОУН інформацію про Корпус охорони прикордоння.

Розглядаючи розвідувальну діяльність УВО, також необхідно зупинитися на співробітництві спецслужб іноземних держав з українськими націоналістами, у програмних матеріалах яких підкреслювалося, що їхнім «обов'язком є шукати собі союзників» серед держав – геополітичних противників Польщі й інших «окупантів України». Як і в попередні роки, головним партнером розвідки ОУН залишається Німеччина. Із 1932 р. абвер активніше наполягає на отриманні від розвідки ОУН відомостей про оборонний потенціал СРСР. У грудні 1933 р. Є. Коновалець виїздив до Берліна, де німецький генерал фон Рейхенау й інспектор гестапо Дільс висловили перед ним бажання, щоб ОУН почала націоналістичну пропаганду на радянській Україні⁴².

У січні 1934 р., за наказом керівника інспекторської служби німецької Служби безпеки (СД) Дільса, берлінська філія ОУН отримує статус підрозділу німецької спецслужби. Запроваджується мережа навчальних закладів для підготовки розвідувально-диверсійних кадрів із членів ОУН. Серед них – засновані у 1934 р. розвідувальні школи у Вільгельмсдорфі й Тегелі під Берліном, піврічний навчальний табір, відкритий у 1938 р. у Хімзеє (Баварія). Його кращих вихованців переводили до табору Обер-Траум (Австрія) з поглибленим вивченням диверсійної справи. Напередодні Другої світової війни

⁴⁰ Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто: Срібна Сурма, 1983. С. 103.

⁴¹ Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій 1921–1991). С. 202.

⁴² Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Лас Вегас, 1997. С. 59.

у розвідувально-диверсійних формуваннях і спеціальних навчальних закладах Німеччини перебувало до 4 тис. українців (зокрема, близько 300 у спецшколах).

ОУН намагалася вести самостійну розвідувальну діяльність і не обмежували її лише взаємодією з Німеччиною. Так, у 1931 р. емісари УВО-ОУН встановили контакт із британської спецслужби СІС через її представника у Варшаві Д. Росса. У серпні 1937 р., за даними зовнішньої розвідки НКВС СРСР, у віденському готелі «Брістоль» відбулася зустріч Є. Коновальця, членів Військового штабу ОУН генералів В. Курмановича та М. Капустянського з японським військовим аташе у Берліні, радником посольства Японії у Парижі кадровим розвідником Іто і двома офіцерами японського Генштабу, зокрема обговорювалася можливість здобуття розвідувальної інформації щодо СРСР українською діаспорою в Маньчжурії⁴³.

Широке співробітництво налагоджується між УВО та спецслужбами Литви (розвідувальним відділом Генерального штабу, поліцією державної охорони, прикордонною поліцією, розвідкою воєнізованої організації «Союз стрільців»). Частину території цієї держави (так званий Віленський край) Польща окупувала у 1920 р. Є. Коновалець та прем'єр-міністр Литви Вальдемарас у 1923 р. домовилися про співробітництво в галузі обміну інформацією про Польщу та СРСР. У 1925 р. гданська філія УВО – один із найрезультативніших її розвідцентрів – посприяла литовській розвідці в організації транспортування до литовського порту Клайпеди двох закуплених у Німеччині підводних човнів⁴⁴.

У 1934 р. японський воєнний аташе у Стамбулі провів перемовини із представниками українських націоналістів, намагаючись залучити останніх для збору інформації про СРСР. У 1935–1937 рр. до низки європейських країн були відряджені представники ПУНу: М. Капустянський (Франція), І. Габрусевич

⁴³ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 – поч. 1930-х рр.). Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2000. Вип.5. С. 143.

⁴⁴ Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С. 59–60.

(Італія), Мошинський (Іспанія), Кентжинський (Фінляндія), котрі встановлювали зв'язки з розвідками цих держав, а також Туреччини і Югославії⁴⁵.

Із 1933 року зростає увага розвідки українських націоналістів до СРСР. Це було пов'язано, насамперед, із приходом до влади у Німеччині Гітлера та підготовкою до війни. ОУН у 1930-ті рр. мала оперативні позиції в радянській Україні та безпосередньо проводила розвідувально-підривну роботу на території СРСР. За словами З. Книша, усі зв'язки з УСРР «збігалися в руках полковника Євгена Коновальця». Сучасники тих подій наводять інформацію, що він часто приймав кур'єрів з України, залишившись з ними в кімнаті, «говорив довго в чотири очі, без свідків». Організаційні контакти з людьми УВО-ОУН в УСРР відбувалися, начебто, через Румунію або балтійські країни. Тривкий зв'язок налагодився також через Фінляндію, однак він був викритий органами НКВС у 1935 році. З. Книш указував на наявність масових «націоналістичних організацій» у Червоній армії. П. Мірчук також писав про глибоко законспіровані контакти провідника УВО-ОУН з націоналістичними елементами в УСРР і стверджував, що у 1937–1938 рр. «існувало на Наддніпрянщині що найменш п'ять таких самостійно діючих центрів революційно-підпільних організацій, з якими полковник Коновалець за посередництвом окремих крайових зв'язкових держав мав безпосередній зв'язок»⁴⁶.

Активізація у 1930-і рр. терористичної, розвідувальної, пропагандистської діяльності ОУН призвела до відчутних оперативних ударів польських правоохоронних органів по її середовищу. Як і раніше, наголос робився на створенні агентурно-інформаційної мережі з-поміж членів ОУН, їхніх близьких ділових або родинних зв'язків. Так, комісаріатом державної поліції м. Стрия був

⁴⁵ Веденєєв Д. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *ВІЖ*. Київ, 2009. № 3. С. 134.

⁴⁶ Книш З. ОУН до Світової війни. *Календар-альманах «Нового шляху»*. Торонто: Новий шлях, 1979. С. 44–45.

завербований, як інформатор, рідний дядько лідера підпілля Галичини Йосип Бандера. Одним із провідних організаторів агентурного спостереження за ОУН виступав старший поліцейський комісар Львова Білевич, якого тогочасна преса іменувала «центром усієї розвідувальної служби львівської поліції». При створенні агентурних позицій у середовищі націоналістів польські спецслужби намагалися використати суперечності, суперництво між окремими його учасниками, їхні негативні особисті риси.

Отже, становлення розвідки українських націоналістів бере початок від моменту створення розвідувальної референтури Військового штабу УВО на початку 1920-х рр. На початковому етапі розвідку УВО здебільшого цікавила інформація про Військо Польське. Дані щодо Радянського Союзу вважалися на цьому етапі другорядними. В 1930-х рр. розвідувальну діяльність продовжила «контрольно-розвідча референт ура» КЕ ОУН. В розвідці ОУН цього періоду можна виділити два основних напрями: пошук інформації для збройного виступу проти Польщі і розвідувальне забезпечення бойових акцій підпілля або інших українських національно-патріотичних сил.

Слід також відзначити, що розвідувальна мережа ОУН на українських землях Другої Речі Посполитої в зазначений період не скрізь розвивалася успішно. Вагому роль в цьому відігравав рівень національної свідомості населення, політика місцевого воєводи та інші регіональні особливості. Так, на території Поліського воєводства була досить слабка підтримка ОУН з боку українців підтримували ОУН, а решта орієнтувалися на комуністів та поляків. Кардинально відрізнялася ситуація у таких регіонах як Галичина та частково Волинь. А найкраще розвідувальна робота ОУН була налагоджена у Східній Галичині.

1.2. Діяльність розвідки Карпатської Січі в 1938–1939 рр.

Події 1938–1939 рр. на Закарпатті стали другим у двадцятому столітті, після Української революції 1917–1921 рр., етапом у боротьбі українського народу за здобуття державної незалежності з метою подальшого її поширення на всю Україну. Утворення Карпатської України стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил. Саме ОУН взяла на себе найбільш активну участь у державотворчих процесах. Одним із ключових напрямків діяльності стала її участь у розбудові збройних сил молодій державі та захисті від польських і угорських агресорів.

Однією з найважливіших проблем було створення війська, яке почалося з формування добровільної організації «Карпатська Січ». На I з'їзді «Січі» провідником Головної команди обрано коменданта Д.Климуша, який ще служив у війську під час Першої світової війни. «Січ» мала 10 команд (відділень) у районах, 5 постійних гарнізонів для військової підготовки, але весь час не вистачало зброї.⁴⁷

Тризуб з мечем став емблемою «Карпатської Січі», яка була схожою до емблеми ОУН, і це не випадково, бо фактичними організаторами «Січі» були члени ОУН із Закарпаття та прибулі туди з Галичини й інших українських земель. З кінця вересня 1938 р. члени ОУН почали нелегальний перехід через польсько-чехословацький кордон. Зокрема, першою великою групою, яка перетнула кордон, була бориславська група на чолі з сільським провідником с. Тур'я⁴⁸. А вже пізніше, на початку листопада 1938 р. на Закарпаття з метою вступу до Карпатської Січі перебралися деякі очільники ОУН: Роман Шухевич, Євген Стахів, Іван Стебельський, Лев-Ярослав Зацний, Євген Врецьона, Станіслав Левицький та ін.

---

⁴⁷ Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини і переживання. Прага : «Нація в поході», 1940. С 37.

⁴⁸ Гіряк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979. С. 45–46.

Практично в кожному звіті коменданта Львівського воєводства повідомлялося про нелегальні переходи на територію Карпатської України. Найбільше їх відбулося за період січень–лютий 1939 р. Польська поліція намагалася встановити імена українців, які вже встигли таємно перетнути кордон і потрапити в Карпатську Україну. Серед звітів львівського коменданта є інформація польського агента, що «члени ОУН Л. Кознарський, В. Стахів, Є. Стахів знаходяться в Русі Закарпатській і є членами Січі». Щоб запобігти переходам кордону, в Галичині проводилися обшуки у громадян, які підозрювалися в агітації і допомозі перебіжчикам⁴⁹.

Безпосередньо організацією переходів через кордон займалися Роман Шухевич, Іван Бутковський — «Гуцул», Лев Ребет — «Кіл», Мирослав Тураш — «Грибівський» (окружний провідник ОУН Стрийщини, згодом — Крайовий провідник ОУН ЗУЗ), Володимир Тимчій — «Лопатинський» (організаційний референт КЕ). Важлива роль також належала рядовим членам ОУН, які знаходили добровольців та допомагали їм перейти через Карпати.

Головними ініціаторами створення 9 листопада 1938 р. збройних сил Карпатської України – ОНОКС (Організація Народної Оборони «Карпатська Січ») – були: Олександр Блистів – «Гайдамака», Степан Пап – «Пугач» і Євген Кульчицький – «Гут» – автор статуту ОНОКС, затвердженого міністром внутрішніх справ Карпатської України Юліаном Реваєм 10 листопада 1938 р. Комендантом Січі, на пропозицію С. Папа, було обрано Дмитра Климпуша, а до складу її Головної команди: заступником голови з організаційних та господарсько-фінансових справ – І. Романа, генеральним писарем та начальником секретаріату – І. Рогача, референтом преси, інформації та ідеологічно-політичного виховання і зв'язковим старшиною з урядом Карпатської України – С. Росоху⁵⁰.

⁴⁹ Вегаш М. Карпатська Україна. Документи факти. Ужгород : Карпати, 2004. С. 333.

⁵⁰ Пагіря О., Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929–1939). *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник 13. С. 68.

Прибувши на Закарпаття із Західної України, члени ОУН з метою конспірації присвоювали собі інші прізвища. Основу Військового штабу Карпатської Січі під керівництвом полк. Михайла Колодзінського – «Гузара» сформували «крайовики»: чот. Зенон Коссак – «Тарнавський» (заступник), пор. Юрій Лопатинський – «Калина» (комендант підстаршинської школи), пор. Іван Бутковський – «Гуцул», пор. Осип Карачевський – «Свобода», пор. Григорій Барабаш – «Петро Чорний» (військово-спортивний референт), пор. Євген Кульчицький – «Гут» (організаційний референт та зв'язковий з Пластом), чот. Лев Крисько – «Кріс», чот. Кедровський – «Косаківський». Романа Шухевича, який взяв псевдонім «Борис Щука», було призначено референтом мобілізаційного відділу, а також старшиною зі спеціальних доручень. До кола його обов'язків належало: проведення мобілізації для поповнення війська, вирішення фінансових питань та підтримання зв'язків із Західною Україною. Командантом Хустського коша Карпатської Січі став Степан Сулятицький, до його штабу входили: Петро Дужий, Володимир Лата, Євген Стахів – «Павлюк», Сидір Новаківський, Роман Мостиський, Іван Мандрика. Велике значення надавалось мистецькій службі, яка проходила під керівництвом М. Михалевича та В. Олександріва. Вони займались виготовленням державної символіки, пропагандистських плакатів, брали участь у оформленні мітингів, різні урочистих і святкових заходів. Проводилась також політична пропаганда серед населення за допомогою групи лекторів і пропагандистів, так званої «Летючої естради», під керівництвом Михайла Мирського⁵¹.

У листопаді 1938 р. відбулось формування розвідувального відділу при Військовому штабі. Його керівником призначили чот. Євгена Врецьону – «Остапа Волянського», заступниками – Романа Мировича – «Чубатого» та Євгена Кульчицького – «Гута». Штаб відділу не був постійним і залежав від

---

⁵¹ Посівнич М. Діяльність розвідувального відділу Карпатської Січі в 1938-1939 рр. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://ukrnationalism.com/history/1098-diiialnist-rozviduvalnoho-viddilu-karpatskoi-sichi-v-1938-39-rr.html>

ситуації. Періодично там працювали Є. Стахів – «Павлюк», С. Новаківський, Р. Мостиський, І. Бутковський – «Гуцул», Ярослав Гайвас – «Камінь» та інші члени ОУН. Окрім забезпечення розвідувальною інформацією, відділ займався й контррозвідувальною та оперативно-слідчою діяльністю, зокрема важливе значення надавалося перевірці нових членів Карпатської Січі, виявленню польської та угорської агентури, а також запобіганню проведення диверсій й терористичних актів на території Закарпаття. Відділ розвідки організував розвідгрупи під керівництвом коменданта Карпатської Січі у м. Торуні Степана Гинилевича, які збирали інформацію в прикордонній смузі. Важливе значення надавалося здобуттю інформації про пересування угорських військ на кордонах Карпатської України та про плани чехословацького військового контингенту в регіоні⁵².

Координування діяльності із розвідувальними службами Карпатської Січі проводили: І. Бутковський, Я. Гайвас та Р. Шухевич. Завдяки перевіркам добровольців вдалось виявити значну кількість польських агентів, що дало змогу дізнатися: розташування диверсійних та військово-тренувальних таборів, які вербували людей та організували терористичні групи для нападів і саботажних акцій на території Карпатської України; прізвища польських офіцерів, причетних до підготовки операції «Лом» (знищення комунікації, напади на жандармерію і прикордонників, пропаганда серед мешканців Закарпаття ідеї приєднання до Угорщини); список таємних агентів польської поліції на Закарпатті. Важливою інформацією, отриманою завдяки агентам, стали відомості щодо майбутньої інтервенції польського війська в Карпатську Україну⁵³. На польсько-чехословацькому кордоні виявлено польську військову групу під кодовою назвою «Карпати», яка займалася підготовкою до спільної з угорськими військами окупації Закарпаття. Окрім того, викрито мережу

⁵² Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто, 1971. С. 47–49.

⁵³ Пагір'я О. Роман Шухевич в Карпатській Україні. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2007. Збірник 10. С. 175.

польських молодіжних парамілітарних організацій, які активно вербували та вишколювали терористів.

У березні 1939 р. міністр національної оборони Карпатської України С. Клочурак доручив полковникові армії УНР Є. Камінському, який мав досвід військового будівництва (що, звичайно, передбачало і створення структур розвідки), розробити проект штату міністерства й організації збройних сил як частини майбутньої армії «великої Української Держави». 3 березня 1939 р. у складі головної команди «Карпатської січі» запроваджується розвідувальний підрозділ (другий відділ) на чолі з членом ОУН Є. Врецьоною (Волянським). Ним, зокрема, було добуто інформацію щодо концентрації угорських військ на кордонах Карпатської України, плани чехословацького військового контингенту в регіоні⁵⁴.

Уночі з 13 на 14 березня 1939 р. до Закарпаття вторгається 40-тисячна угорська армія. Незважаючи на опір «Карпатської січі», їй удалося 18 березня захопити столицю Карпатської України Хуст. Розвідка січовиків переходить до формування партизанських загонів, які вели боротьбу з окупантами до кінця травня. Окремі групи січовиків у горах не склали зброї упродовж всієї угорської окупації⁵⁵.

Отже, члени ОУН активно включились у процес формування військових сил Карпатської Січі, готуючись до протистояння із ворожими силами. Отримавши значні повноваження при Військовому штабі, оунівці не змогли в достатній мірі реалізувати всі можливості для організації боєздатного війська. Багато в чому, це було викликано позицією Проводу на чолі з Андрієм Мельником, який виступав проти масового переходу польсько-чехословацького кордону, а також орієнтацією на Німеччину.

---

⁵⁴ Веденеев Д. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). С. 119.

⁵⁵ Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. С. 219.

Висновки до 1 розділу

Отже, розвідка українських націоналістів пройшла тривалий шлях становлення і розвитку. Створення на початку 1920-х рр. розвідувальної реферантури Військового штабу УВО стало важливим етапом розвитку руху українських націоналістів, адже наявність розвідувальних даних багато у чому дозволяла організації активно діяти і реагувати на різноманітні виклики, які поставали перед ними.

Створена першочергово для збору інформації про військові сили польської держави, до складу якої в той час входили території Західної

України, розвідка поступово перетворилася у силу, яка забезпечувала інформацією про всіх тогочасних політичних гравців, які так чи інакше були пов'язані з українським питанням. Незважаючи на нестачу досвідчених кадрів і фінансування, розвідувальна служба дуже швидко перетворилася у серйозну організацію, яка активно забезпечувала розвідувальною інформацією, бойові акції підпілля або інших українських патріотичних сил.

Важливим елементом стала співпраця з розвідками інших країн. Використовуючи ресурси іноземних розвідок, організація отримала змогу не тільки професійно зростати, а й отримати потенційних союзників у втіленні своєї мети – незалежності України.

Цілком зрозуміло, що розвиток мережі проходив досить нерівномірно і залежав в основному від рівня національної свідомості, політики місцевого польського керівництва, а також від підтримки населенням різних політичних сил. Так, на території Поліського воєводства була досить слабка підтримка ОУН з боку українців, в той час як більшість орієнтувалися на комуністів та поляків. Кардинально відрізнялася ситуація у таких регіонах як Галичині та частково на Волині. А найкраще розвідувальна робота ОУН була налагоджена у Східній Галичині.

Активна участь у формуванні та розбудові Карпатської Січі, стала спробою випробувати власні сили у боротьбі за створення незалежної України. Заходами ОУН можна було вирішити питання організації боєздатних й укомплектованих збройних сил Карпатської України в 1938–1939 рр. Однак нестача досвіду і незрівнянно менші ресурси не дозволили перетворити мілітарну організацію в регулярну армію. Важливу роль у провалі боротьби зіграла і позиція Проводу на чолі з Андрієм Мельником, стосовно масового переходу польсько-чехословацького кордону, а також орієнтація на Німеччину.

Проте незважаючи на невдачу, отриманий досвід формування збройних сил справив великий вплив на розбудову УПА.

Розділ 2. Розвідувальні заходи ОУН під час Другої світової війни (1939–1945).

2.1. Організаційна побудова органів безпеки українських націоналістів на початку війни

Унаслідок радянської окупації у вересні 1939 р., більшої частини Західної України ОУН призупиняє свою роботу з розвитку розвідувальної мережі на цій території. Проте вже на початку 1940 р. вона була поновлена. У цей час головна увага зосереджується на відтворенні організаційних структур, в яких уже було передбачено діяльність спецслужби, котра поки-що мала опиратися на мережу розвідників. У кожному населеному пункті оунівці планували утворити «трійку», до складу якої входили б: а) станичний провідник; б) заступник станичного, котрий одночасно був військовиком; в) суспільник, який виконував культурно-просвітню роботу.

Якщо чисельність організації на селі перевищувала 10 осіб, передбачалися посади:

1) станичний провідник (керував підпільною роботою в селі, контролював інших підпільників, підтримував контакти з вищим керівництвом);

2) заступник станичного (керував підпільною роботою в селі за відсутності станичного, виконував доручення організаційного характеру);

3) військово-вишкільний референт (здійснював військову підготовку серед підпільників, викладав польову службу, способи використання зброї та вибухівки);

4) суспільний референт (вів культурно-просвітню роботу);

5) магазинер (завідував господарчою частиною, зберігав зброю, літературу та ін.);

б) розвідник (вивчав настрої серед селян і підпільників, виявляв радянсько-партійний актив, осіб, які співпрацювали з НКВС і міліцією, складав «чорні списки»);

7) зв'язковий (могло бути декілька осіб які, доставляли кореспонденцію, інструкції, супроводжували людей, котрі йшли по підпільній лінії зв'язку).

Залежно від обставин, станичний міг виконувати функції суспільного або військового референтів, а розвідник – функції зв'язкового⁵⁶.

Три станиці утворювали підрайон, наприклад, у 1940–1941 рр. до складу Локачинського підрайону входили станиці: Локачі, Вуйма, Твориничі. Очолював підрайон провідник, який обирав станичних. До складу проводу також входили заступник підрайонного та зв'язковий. Три підрайони утворювали районний провід ОУН. До нього входили: районний провідник, його заступник, військовий референт, розвідник і зв'язкові. Районний розвідник особисто звітував перед повітовим розвідником⁵⁷.

Підрайонні ланки включали по 4–5 станичних організацій (у населених пунктах). На них покладалися, зокрема, завдання підтримки мобілізаційної готовності 40–70 учасників майбутнього повстання, здобуття зброї, організація військової підготовки та збір розвідувальної інформації. Найнижчою ланкою були «звена» по 3–5 підпільників. У кожному населеному пункті передбачалося мати розвідника. При підпіллі існував молодіжний резерв («Юнацтво») та окрема жіноча сітка. Як свідчили вилучені НКВС УРСР документи у заступника шефа референтури зв'язку КЕ Марти Грицай, до вересня 1940 р. рух Опору в регіоні нараховував близько 5,5 тис. активних членів, майже 14 тис. симпатиків. У 1939–червні 1941 рр. радянською стороною було конфісковано

⁵⁶ Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Торонто-Львів, 2014. Т. 13. С. 30.

⁵⁷ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. С. 7.

під час антиповстанських операцій 7 гармат, 200 кулеметів, 18 тис. гвинтівок, 7 тис. гранат.

Від трьох до п'яти районів утворювали повітовий провід ОУН, до складу якого входили: 1) провідник (керував підпільною роботою в районах; 2) заступник; 3) начальник штабу (керував військовою роботою, мобілізацією на випадок повстання, очолював військові загони; 4) помічник начальника штабу; 5) вишкільник (керував військовою підготовкою підпільників); 6) розвідник (керував розвідниками, виявляв розташування і озброєння військових частин Червоної армії в повіті; 7) референт безпеки (збирав і аналізував «чорні списки»; 8) зв'язковий (зв'язкові); 9) суспільний референт; 10) комендант заплілля (тимчасово, на випадок повстання керував відділами держустанов, сільрад, міліції, банків, кооперативів, закладів торгівлі в повіті).

Від трьох до п'яти повітових проводів утворювали окружний провід ОУН, до складу якого входили: 1) провідник; 2) заступник; 3) військовий референт; 4) суспільний референт. Від двох до п'яти окружних проводів ОУН утворювали обласну езекутиву (провід) ОУН, яка підпорядковувалася КЕ ОУН, а та, своєю чергою, Проводу ОУН.

Референтура розвідки КЕ ОУН, яку очолив М. Матвійчук («Лук»), складалася з відділів політичної та військової розвідки. На чолі ж всієї структури був Центральний Провід ОУН⁵⁸.

Референтура розвідки КЕ формувалася із спеціалізованих підрозділів. Зокрема, відділ політичної розвідки, який займався вивченням адміністративних, партійних та комсомольських органів, а також інших легітимних установ та настрої населення. Відділ військової розвідки, що проводив збір даних про Червону армію, її місце дислокації, бойові можливості, озброєння та правоохоронні органи. При цьому пріоритет надавався інформації

---

⁵⁸ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939–1941-х роках. *Наукові записки ІПЕНД НАНУ*. Київ, 2005. Вип. 28. С. 186–203.

про бронетанкові, артилерійські, авіаційні частини, аеродроми, засоби протиповітряної оборони, склади озброєнь, залізниці та засоби зв'язку, мобілізаційну систему. Бралися на облік співробітники органів НКВС, вивчалися їх особисті якості, реєструвалися члени їхніх сімей, складалися плани приміщень правоохоронних органів, переліки номерів службових автомобілів.⁵⁹

Розвідувальна робота спиралася на розгалужену мережу інформаторів. Як правило, розвідувальні референтури територіальних проводів мали на зв'язку 5–20 резидентів із найбільш підготовлених підпільників. Резиденти вербували інформаторів з-поміж населення, узагальнювали інформацію та передавали її конспіративними лініями зв'язку по вертикалі. За словами Г. Пришляка, ним особисто було запроваджено у Львові чотири резидентури (понад 20 розвідників), придбано 5 явочних квартир. Як засвідчив заарештований енкаведистами у березні 1940 р. М. Матвійчук, зібрана в регіоні інформація узагальнювалась і передавалась до Краківського центру, і далі – німецьким спецслужбам⁶⁰.

У грудні 1942 р. у Львові відбулася військова конференція керівників Проводу ОУН (б) під головуванням тимчасового провідника М. Лебеда, за участю військового референта Проводу І. Климів, військових референтів Крайових (регіональних) проводів в Україні. На конференції відбувся перегляд відмови від збройної боротьби проти нацистських окупантів, також була висловлена думка про власних партизанських і регулярних військових формувань під загальною назвою «Військові відділи ОУН (Самостійників-державників)». Для досягнення цієї мети було сформовано спеціальні групи, яка займалась розробкою військових статутів та інструкцій.⁶¹

---

⁵⁹ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: Документи ГДА СБ України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 116.

⁶⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). С. 142.

⁶¹ Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ, 1999. С.13.

Одними з перших було розроблено документи «Організація внутрішньої безпеки», «Безпека у командуванні армією», «Розвідка і контррозвідка», що визначали повноваження СБ в УПА і започаткували основи для формування жандармерії та військової розвідки. СБ також відігравала важливу роль в утворенні майбутньої системи зв'язку УПА.

Структура СБ відповідала побудові ОУН. Зокрема 3–5 оунівців складала ланку, а декілька ланок – станицю, далі поділ ішов на кущі, райони, надрайони, округи, області та краї. Водночас кожен провідник ОУН мав у своєму підпорядкуванні референтуру СБ, яка складалася, відповідно, з бойового відділу (боївки) та агентурні мережі. Звіт про всі важливі справи кущовий СБ мав передавати районному референту, а той за естафетою – вище.

Основною адміністративною одиницею СБ був район. Районний референт СБ сам вирішував хто в його терені ворог, і мав право «карати смертю». До складу районної референтури СБ входили: комендант, члени боївки й слідчий. На районного референта СБ покладалися функції перевірки нових членів УПА і організації розвідувальної діяльності⁶².

Надрайонний референт СБ керував районними референтурами, хоча й не мав права вести особливо важливі справи в районах і навіть ознайомлюватися з ними. А з огляду на нестачу приміщень, справи вирішувалися швидко і на місці. Тому звіт районного СБ надрайонному про виконання вироку був швидше формальність. Крім того, надрайонний референт СБ мав право перевіряти хід справи лише на місці, що зазвичай фізично було неможливо. Чіткого поділу функцій надрайонного і районного референтів СБ не існувало. Тому часто надрайонна СБ займалася дрібними справами, а районна – важливими.

Загальне керівництво здійснювала обласна референтура СБ. При тому до кінця 1943 року референтура СБ підпорядковувалася лише власному вищому

---

⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. С. 305–307.

керівництву. З вересня 1943 року СБ ВО ділилася на 2 відділи: розвідувально-інформаційний і поліцейсько-виконавчий. На чолі кожного був референт, який також мав заступників і «технічне звено». Поступово склалося 4 відділи СБ: 1) контррозвідувальний; 2) розвідувально-інформаційний; 3) поліцейсько-виконавчий; 4) слідчо-оперативний.

2.2. Розвідка українських націоналістів проти Радянського Союзу (1939–1945)

У серпні 1940 р. Повстанський штаб поширив «Єдиний генеральний план» повстання (відомий ще як «Мобілізаційний план», доповнений і конкретизований в інструкції Проводу ОУН від 5 березня 1941 р.). Серед головних завдань із підготовки збройного виступу передбачалося «вивчення терену і ворога». За планом, запроваджувалися військові штаби «оперативних територій», на базі яких з початком бойових дій розгорталися повстанські полки. При кожному штабі передбачався «старшина розвідки і безпеки» (куратор оперативних підрозділів). Йому підпорядковувалися:

- відділ «довірених», тобто мережа інформаторів у населених пунктах, державних установах, на підприємствах і об'єктах транспорту;
- відділ «летючих» (3–5 осіб), які залежно від ситуації направлялися для додаткової розвідки об'єктів зацікавленості повстанців або на виконання інших оперативних доручень;
- відділ з вивчення повідомлень засобів масової інформації;
- відділ безпеки, до якого входили польова жандармерія, польовий суд і цензура.

Про спрямованість планів підпілля свідчить той факт, що вже у грудні 1939 р. органи НКВС викрили підготовку збройного повстання в регіоні. Для його попередження була проведена оперативно-військова операція, в ході якої

було заарештовано понад 900 осіб за підозрою у причетності до ОУН. Наказ НКВС УРСР № 001353 від 5 листопада 1939 р. постановив «найшвидше очищення західних областей України від ворожих елементів»⁶³.

Проте на цьому спроби підняти повстання в тилу Червоної армії не закінчилися. На початку 1941 р. в м. Комарно Львівської обл. Ананій Пеленський створив розвідувально-диверсійну групу. До її завдань входили: 1) здійснення вибухів на залізничних коліях, мостах, шосейних дорогах і важливих стратегічних об'єктах; 2) напади на аеродроми та окремі військові частини; 3) об'єднання з іншими боївками та перехід до відкритих боїв з відступаючою Червоною армією⁶⁴.

Загалом у 1940-1941 рр. радянськими органами і військами НКВС-НКДБ викрито декілька десятків великих націоналістичних організацій, на кордоні затримано понад 400 емісарів, ліквідовано понад 200 розвідувально-диверсійних груп ОУН, що намагалися прорватися через кордон⁶⁵.

Активізація діяльності українських націоналістів викликала значне занепокоєння у владних колах СРСР, особливо на тлі посилення інтересу до них з боку іноземних країн: «Зовнішньою розвідкою була також отримана інформація про підвищений інтерес англійських спецслужб до діяльності українських націоналістів і антирадянських емігрантських організацій. Ця інформація викликала особливе занепокоєння на тлі одержуваної розвідкою і контррозвідкою інформації про активізацію підривної діяльності націоналістичних сил у Прибалтиці, західних областях України, Білорусі».⁶⁶

Все ж таки багатьом вдалося перейти кордон та зайнятися формуванням розвідувальних загонів ОУН. На початку 1940 року на терени Пориського і

⁶³ Веденеев Д. Таємний фронт Другої світової війни: розвідувальна та контррозвідувальна діяльність радянських органів державної безпеки в Україні (1939–1945 рр.). Нариси воєнно-політичної історії України. Острог, 2014. С. 318–340.

⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Спр. 23. Арк. 39.

⁶⁵ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: Документи ГДА СБ України. С.353–355.

⁶⁶ История российской внешней разведки: Очерки: В 6 т. Т. IV. 1941–1945 годы. Москва: Международные отношения, 2014. С. 278.

Локачинського районів прибув агент-емісар ЦП ОУН «Чорний», який разом з місцевими підпільниками приступив до створення структури організації та підготовки повстання. Головними завданнями, які стояли на порядку денному оунівців, був збір інформації про радянсько-партійно-комсомольський актив для проведення терактів, а також про військові частини РОСА, місця їх дислокації і чисельність. Так, відповідно до цих завдань районний провідник ОУН Устилузького району Шклярук Олексій збирав відомості про частини Червоної армії. А через певний час з Німеччини на територію Волинської області для проведення розвідувальної діяльності був перекинутий референт ОУН Гайдук⁶⁷.

Інструктивні документи щодо дій на початковому етапі війни спрямовували націоналістичне підпілля на повстанські дії, диверсійно-терористичні акції проти Червоної армії та органів НКВС-НКДБ, знищення їхньої агентури, поширення паніки та підривної пропаганди. Причинами протистояння слугували кон'юктурне співробітництво зі спецслужбами держав агресивного блоку, спеціальна діяльність СБ ОУН (б), яка проводила діяльність по формуванню агентурної мережі в радянських партизанських та підпільних формуваннях, проводячи збір різноманітної інформації⁶⁸.

Все це спричинило зміну тактики розвідувальної діяльності ОУН. Спочатку згідно інструкції ЦП оунівцям не заборонялося, в разі арешту, давати підписку про співпрацю з НКВС. Але вони повинні були негайно повідомити про це організаційне керівництво та СБ. Після цього дезінформувати НКВС і уникати участі в спец операціях ворога, а при найменшій загрозі викриття агент

---

⁶⁷ Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. Київ: Українська видавнича спілка, 2005. С. 32.

⁶⁸ Веденєєв Д., Трофимович В. Радянські органи державної безпеки на Волині в період німецької окупації. Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне видання. Луцьк: Ініціал, 2012. С. 65.

повинен був негайно йти у підпілля. Та вже з осені 1940 року за наказом ЦП всіх, хто співпрацював з НКВС, в цілях безпеки потрібно було розстрілювати⁶⁹.

З весни 1941 року тактика боротьби оунівців з радянською владою змінюється. За підтримки німців їм вдалося сформувати і вишколити збройний відділ Дружини українських націоналістів (ДУН) під командуванням Романа Шухевича. Бійці ДУНу склали присягу: «Цією зброєю здобуду воля України або загину за неї»⁷⁰.

II Великий збір ОУН(б) розробив для КЕ в Західній Україні інструкцію з підготовки до війни – «Боротьба і діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки», в якій початок бойових дій проти СРСР розцінювався як відправний момент для розбудови національної державності. На території Польщі формуються три похідні групи (власні створювали і мельниківці). Вони мали окремі маршрути просування, зобов'язувалися вести пропаганду державного відродження України, створювати цивільну українську адміністрацію і поліцію⁷¹.

До 1943 р. практично не задокументовано сутичок між радянськими партизанами й збройними відділами УПА. Стратегічне кредо бандерівського проводу ОУН викладено в листівці «Партизанка і наше ставлення до неї» від жовтня 1942 р. автори документа виступали проти партизанських дій, які лише викликають відплатні каральні акції гітлерівців, а натомість відстоювали ретельну підготовку загального повстання проти ворогів української державності. Вони вважали, що не партизанка сотень чи навіть тисяч, а «національно-визвольна революція мільйонів є запорукою перемог»⁷².

Восени 1943 р. СБ активізувала стеження за переміщеннями підрозділів «червоних» партизан. Посилення антирадянського напрямку роботи було

⁶⁹Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. 1939–1943. Москва, 2012. С. 262–288.

⁷⁰Побігуший Є. Мозаїка моїх спогадів. Мюнхен; Лондон, 1983. С. 66.

⁷¹Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто, 1983. С. 7.

⁷²Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / В.Архієрейський, О. Бажан, Т. Бикова; Відпов. ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2002. С. 664.

пов'язано з наближенням фронту. Ведення бойових дій проти регулярних частин Червоної армії Головна команда УПА не ставила на порядок денний. Це було пов'язано з тим, що такі партизанські методи боротьби порівняно малочисельної УПА з кількомільйонною Червоною армією просто не мали сенсу у військовому відношенні. Тому вже «Тактичні інструкції ГК і ГВШ УПА від 18 грудня 1943 р. наголошували на неприпустимості боїв з Червоною армією навіть для здобуття зброї. Але реально командири відділів УПА на місцях часто порушували цю засторогу. Відбувалося це з різних причин, у тому числі і з метою розвідки⁷³.

Розвідувальну діяльність Вищі органи управління УПА розпочали із Західного Полісся, рухаючись на південь, виходячи з потреб інформаційного забезпечення бойової практики, встановлювали для штабів з'єднань уніфіковану схему збору та аналізу розвідувальних відомостей. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує наказ ГК УПА командирам ВО про порядок підготовки «військово-розвідувальних звітів» від 7 жовтня 1943 р⁷⁴. Як зазначалось у документі, «командири ВО до цього часу регулярно не надсилали військово-розвідчих звітів зі своїх округ» і це негативно позначається на загальному перебігові управління бойовою діяльністю.

Далі наводилася принципова схема звітів про стан ворожих сил:

- 1) місце розташування противника (ліс, село, і т.п.);
- 2) кількість ворога і рід зброї;
- 3) забезпечення боєприпасами, обмундируванням, продовольством;
- 4) звідки ворог прибув або куди вирушив (вказати точний напрям);

⁷³ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: Університетське. вид-во «Пульсари», 2002. С. 226.

⁷⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: Документи та матеріали. Упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ; Торонто: Літопис УПА, 1999. С. 31–32.

- 5) наявність обозів (фурманок, коней та їх стан);
- 6) розвідати прохідність шляхів та стан комунікацій у розпорядженні противника;
- 7) напрям і мета пересування;
- 8) ставлення ворожих сил та місцевого населення до повстанців і характер стосунків противника з місцевим населенням.

Імовірно, що більшість куренів УПА мали певний апарат польової розвідки. На спеціального старшину покладалося визначення завдань, сил і засобів розвідки, узагальнення інформації про супротивника. Певно, до компетенції офіцерів – розвідників входило налагодження збору інформації всіма основними засобами, що були у розпорядженні «лісової армії» – польова, технічна, агентурна розвідка.

Польову розвідку здійснювали штатні розвідувальні підрозділи (діяли в пішому, рідше – кінному порядку), окремі розвідники та лінійні підрозділи УПА. У ньому пропонувалося в складі сотні сформувати «чоту розвідників з вибраних з сотні людей, котрі мають розвідчий хист. Ці люди мають бути отчайдушні, з добрим слухом та фізично крепкі і для справи посвячені»⁷⁵.

Розрізнялися польова розвідка та агентурна. Основними способами польової були: спостереження, розвідка боєм, допит військовополонених. Інструкція ГК УПА у справі полонених від 5 серпня 1944 р. зобов'язувала вояків «перев'язати поранених, дати їсти, провести переслуховування» бранців та передати їх для подальшого допиту «організаційним властям»⁷⁶. Траплялися випадки застосування примітивних технічних засобів розвідки. Про підслуховування повстанцями радіотелефонних переговорів, наприклад, повідомлялося у документах польських силових структур (1945 р.)

На агентуру СБ покладалися наступні завдання:

---

⁷⁵Там само. С. 552.

⁷⁶Гриневич В. Історія українського війська (1917–1995). Київ, 1996. С. 617–618.

- 1) попереджувати проникнення в лави УПА радянської агентури та її ліквідація;
- 2) проводити підготовку своєї агентури для влиття в органи НКВС, міліції та ін.;
- 3) здійснювати влиття своєї агентури в партизанські загони з розвідувальною метою та для здійснення терористичних актів проти командування партизанських загонів⁷⁷.

Для проведення «тактичної» розвідки в упівських відділах були окремі розвідники. Згідно з наказом № 2 командира ВО «Турів» «Олега» (М.Якимчука) від 16 серпня 1943 р., у кожній сотні округи необхідно було сформувати чоту розвідників, яка повинна була збирати дані про ворожі сили за відповідним планом: кількість, озброєння, будинок і укріплення на місцевості, командний склад⁷⁸.

Своєю чергою, надрайонні і районні референти отримували від керівника відділу військової розвідки накази збирати інформацію про стан ворожих збройних сил в кожному районі. Як приклад, можна навести наказ шефа військової розвідки СБ Групи «Заграва» Івана Трейка («Немо») надрайонним і районним референтам військової розвідки на терені дислокації ВО «Заграва» від 10 грудня 1943 р⁷⁹. Схема збору розвідувальних відомостей виглядала так:

червоні (радянські партизани): кількість, озброєння, завдання, моральний стан, відомості про командний склад. При цьому рекомендувалося розрізняти партизанські загони з постійним місцем дислокації та рейдуючі.

Збір розвідданих про ворога в день і вночі мав свої особливості. Щоб провести розвідку вночі, необхідно було:

- 1) ще вдень вивчити місцевість за допомогою карти і шлях маршруту;

---

⁷⁷ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). Київ: ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 1. С. 286.

⁷⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. С. 477.

⁷⁹ Там само. С. 166–168.

- 2) провести організаційні питання: перевірити годинники, компаси;
- 3) встановити маршрут та порядок повернення після закінчення розвідки.

У свою чергу головним завданням польової розвідки вдень є здобути позиції ворога та захопити полонених⁸⁰.

Зі свідчень Н. Кудрик, арештованої органами НКВС, можна зрозуміти на які аспекти роботи радянських спецслужб робила акцент СБ у своїй розвідувальній діяльності. Затримана зізналася, що отримала від керівника СБ наступні завдання: 1) фіксувати, які завдання НКДБ дає своїм співробітникам; 2) встановити канали проникнення та основні легенди, які використовують співробітники НКВС-НКДБ для проникнення в оунівське підпілля; 3) виявити впроваджену в підпілля радянську агентуру, а також встановлення з нею контактів; 4) встановити канали зв'язку з радянською агентурою в середовищі ОУН; 5) дезінформація органів НКВС-НКДБ стосовно боротьби з ОУН⁸¹.

Від перших днів захоплення Червоною армією Галичини та Волині в 1939 р. до народної міліції почали вступати оунівці, але через кілька тижнів цей правоохоронний орган радянською владою був розформований⁸². Крім того, оунівцям вдавалося вербувати свою агентуру серед технічного персоналу райвідділів та міськвідділів НКВС, службовців паспортних столів відділів міліції⁸³. Також траплялися випадки захоплення співробітниками СБ та вербування радянських прикордонників⁸⁴.

---

⁸⁰ Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). Львів, 1993. Ч. 2. С. 81–82.

⁸¹ Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ, 1944–1951. Вид-во «Літопис УПА», Галуз. держ. архів Служби безпеки України. Київ ; Торонто, 2013. С. 47.

⁸² Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал. Київ; Харків, 2017. № 1(47). С. 396.

⁸³ Трагічне минуле: документи свідчать: збірник документів: у 5 т. / Упоряд.: Р. Шляхтич, С. Бородін, В. Іваненко, Л. Прокопенко; Обласна редакційна колегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Т.2.: Радянські репресії проти націоналістичного підпілля Дніпропетровщини (1939 – середина 50-х років ХХ ст.). Дніпро:ПП «Монолит», 2018. С. 56.

⁸⁴ Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон: Українська видавнича спілка, 1958. С. 58.

Агентурна мережа створювалася за двома напрямками: за територіальним і об'єктовим. Її основу становили інформатори в первинних організаціях ОУН у населених пунктах (кущах) або на певних об'єктах. Запроваджувалася так звана внутрішня агентура серед її членів, наприклад, на одного з референтів певного проводу покладался негласний контроль за рештою підпільників. У наказі одного з провідників підпілля Волині Черника від 5 червня 1944 р. ішлося, що основними організаторами розвідки за лінією СБ виступають її районні та підрайонні референти. Вони, своєю чергою, повинні утримувати на зв'язку «комендантів розвідки в станиці» (резидентів у населених пунктах). Комендант розвідки, відповідно, організовує роботу кількох спецрозвідників. Зібрану за день інформацію спецрозвідник зобов'язаний передавати станичному коменданту розвідки. Останній після узагальнення передає наступного дня відомості підрайонному есбісту⁸⁵.

Надалі інформація узагальнювалася та надсилалася за вертикаллю мережі СБ. Районний референт, наприклад, мав звітувати догори 5, 15, 25 числа кожного місяця. Для забезпечення надійного і своєчасного надходження інформації створювалися лінії конспіративного зв'язку. Розрізнялися «живий» та «мертвий» засоби зв'язку. Перший здійснювався кур'єрами-жінками на відстань до 10–15 км, кур'єрами-чоловіками – до 50–300 км, спецкур'єрами – до 500 км (як правило, для інформаційного обміну з закордонними центрами ОУН). Для потреб кур'єрських груп на маршрутах влаштовувалися пункти зв'язку (у помешканнях надійних помічників з населення, спеціально обладнаних бункерах, котрим надавалися криптоніми Для зашифровки, - наприклад «Яр», «Безодня», «Вулик»). Розроблялися графіки зустрічей, ретельно підбиралися явочні квартири для прийому кур'єрів. «Мертві» пункти зв'язку визначалися для більш конспіративної, безконтактної передачі інформації. У тайники в старих будинках, господарських будівлях, дуплах

---

⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 22. Арк. 200.

дерев, під каменями тощо закладалися письмові повідомлення (гріпси, штафетки). В обумовлений час повідомлення (часто – зашифровані) вилучалися іншим підпільником та передавалися відповідно далі. «Добрий зв'язок, - наголошувала інструкція «Як зорганізована розвідка», – передумова життя організації⁸⁶.

У вказівці наркома внутрішніх справ УРСР (лютий 1944 р.) підкреслювалося, що оунівське підпілля в регіоні спромоглося створити відмінну систему конспірації, підготовки спеціальних кадрів та збору СБ розвідувальної інформації стосовно агентурної мережі НКВС-НКДБ. Виявлення негласних інформаторів радянської сторони, йшлося в документі, розглядається есбістами як першорядне завдання. Служба безпеки, як зазначалось у повідомленні оперативного джерела НКВС УРСР (грудень 1944 р.), володіє широкою агентурною мережею серед легальних мешканців, переважно жінок та людей похилого віку, насаджує інформаторів в органах радянської влади та закладах зв'язку. Завдяки розвідувальним можливостям діє витончено, добре розуміється на заходах чекістів. Слідство за справою групи жінок-розвідниць, заарештованих на початку 1945 р. у Камінь-Каширському районі Волинської області, підтвердило, зокрема, що провідники ОУН віддають накази підлеглим референтурам СБ посилити вербовку співробітників офіційних установ.

До розвідувальних осередків, залежно від ситуації та місць розташування, відпрацьовувалися спеціалізовані завдання. Наприклад, у сільській місцевості Станіславської області широко залучалися до агентурної мережі СБ працівники лісових господарств з метою здобуття попереджувальної інформації про пересування військ під час операцій з пошуку місць укриття підпільників. Знешкоджена НКДБ у лютому 1945 р. розвідувальна мережа ОУН по Луцьку на

---

⁸⁶ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). С. 194

чолі з В. Шейко (Вірою) спеціалізувалася на зборі даних про персонал органів НКВС-НКДБ, обласних комітету партії та виконкому Списки працівників цих установ надходили до референтури СБ окружного проводу.

Особливу увагу оунівці приділяли збору інформації про вищий керівний склад радянських правоохоронних органів. Так, восени 1944 р. під час розгрому Бережанського районного проводу ОУН (Тернопільська область) було захоплено досьє на заступника наркома внутрішніх справ – начальника УББ НКВС УРСР генерала Т. Строкача та його найближчих співробітників. У зведенні відображалися не тільки особисті дані офіцерів аж до їхніх звичок, а й план опергруп НКВС у Рівному, маршрут пересування Т. Строкача, розташування його кабінету тощо з метою захоплення генерала⁸⁷.

Здійснювалось вербування агентури серед призовників до Червоної армії. Передбачалося, що отриману під час розвідки інформацію вони передаватимуть в зашифрованих листах. Кожне зашифроване слово мало інше значення. Наприклад, «рік» означає «полк», «червінці» – гармати, «карбованці» – танки тощо⁸⁸.

Упівці для проведення розвідки неодноразово використовували свідчення захоплених у полон партизанів. У ході допиту можна було вдосталь дізнатися про вороже формування, що дозволяло повстанцям навіть проводити спецоперації з ліквідації командного складу противника. Але головну увагу було звернено на вербування на довготривалих агентів в більшовицькому середовищі. Як вже було згадано вище, повстанці залучали жінок, аби ті виконували військово-розвідувальні завдання. Їхня перевага полягала у тому, що вони викликали меншу підозру та могли легше проникнути у вороже середовище. Вчителів, які прибули на Волинь зі східних областей України, також намагалися залучити до роботи на користь підпілля. Наприклад, Тамара

⁸⁷ Миронов Г. Тимофей Строкач . Пограничники: Сб.; М.: Мол. гвардия, 1973. С. 253–254.

⁸⁸ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б) (1941–1944). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. Вип. 32. С. 147.

Карагіна, уродженка міста Кемерово, яку направили на Волинь вчителювати, сприйняла націоналістичні ідеї та погодилася бути повстанською розвідницею. Вона отримала завдання влитися в один із радянських партизанських загонів, а з приходом Червоної армії залишатися проживати на Волині та продовжувати агентурну працю⁸⁹.

Досить часто самі упівські розвідники потрапляли в полон. Так, у грудні 1943 р. загін НКДБ СРСР «Переможці» захопив бандерівського розвідника «Спартана» (В. Климович), який, за завданням коменданта розвідки штабу «Дубового» «Зайця», мав проникнути у загін як втікач з УПА. Від нього чекісти отримали такі розвідувальні дані: точну дислокацію, чисельність, озброєння упівських підрозділів, боївок і розташування штабу, звідки він прибув. Ці дані були надіслані листом командирів ЧВПЗ О. Федорову⁹⁰.

Успіхи діяльності не лише СБ, а й усього повстанського підпілля залежали від ефективності роботи її інформаційної мережі. До числа інформаторів зараховували тих осіб, які перебували в певному середовищі, де можна було отримувати необхідні дані – голів сільрад, колгоспів, істрибків, священників тощо. Наприклад, на СБ працював священник с. Почапки о. Комаревич. Вони слідкували за найменшими дрібницями і звітували керівництву. В інформації СБ за 3 червня 1944 р. повідомляється: «Із Здолбунова совіти возять автами до Острога де що бачать. Крісла, шафи, залізо сьогодні возять цілий день»⁹¹.

Також розвивалася міська розвідувальна мережа СБ, проте вона не була такою розгалуженою. До неї входили представники таких соціальних прошарків: 1) учні середніх шкіл, технікумів; 2) студенти інститутів, університетів; 3) священники; 4) робітники заводів, фабрик і інших підприємств

⁸⁹ Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. Київ: Українська видавнича спілка, 2005. С. 70.

⁹⁰ Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. Київ: Українська видавнича спілка, 2000. С. 34–35.

⁹¹ Цит. за: Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острозщині у післявоєнний період. Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2012. Вип. 5. С. 151–152.

промислового та особливо військового значення; 5) службовці і чиновники⁹². Під час наступу підрозділів Червоної армії вони збирали інформацію про настрої місцевого населення та червоноармійців, характеризували прибулих чиновників та їхні перші заходи, встановлювали адреси місць розташування радянських органів влади, НКВС і міліції.

Розвиток міської мережі залежав від регіону та інших обставин (розміру міста, кількості українців, їх національної свідомості, розвитку місцевої мережі ОУН тощо). На теренах Західного Полісся, Закарпаття, Буковини та Закерзоння вона була доволі слабкою, на Волині – дещо кращою. Найкраще вона була розвинута в Східній Галичині⁹³. Так у Львові розвідка СБ збирала інформацію за двома напрямками:

1) співробітники органів держбезпеки та міліції, виявлення їхньої агентури, оточення, місця проживання, способу життя, їхні особисті якості, робочі графіки тощо;

2) чиновники радянських та партійних органів, викладачі ЗВО, роботи залізниці, підприємств тощо.

Своїх агентів СБ мала в формуваннях АК і польської поліції. Хоча, очевидно, в цій ділянці вона дещо відставала від німців і більшовиків⁹⁴.

Російський історик О. Гогун у своїй праці «Сталинские командос. Украинские партизанские формирования. 1941–1944» дійшов висновку, що в цілому рівень військової та агентурної розвідки в загонах радянських партизанів був вищий порівняно з розвідкою упівців⁹⁵. Незважаючи на те, що останні поступалися німцям і радянським партизанам в озброєнні й чисельності підрозділів, вони мали перевагу в тому, що знали краще місцевість і володіли

⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. Арк. 303 409.

⁹³ Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 1. С. 113–119.

⁹⁴ Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948). Київ: Наукова думка, 1993. С. 103.

⁹⁵ Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944 / 2-е изд., испр. и доп. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. С. 254.

значно більшою підтримкою місцевого населення. На відміну від радянських партизанів, розвідка українських повстанців на місцях була успішною за рахунок широкої оунівської мережі, яка компенсувала брак досвідчених кадрів. Наприклад, ГК УПА вела постійну розвідку за діями партизанів у Цуманському лісі та виявляла шляхи проникнення більшовицьких агентів. Для того, щоб провести у цьому терені обережну розвідку, рою старшинської школи «Дружинники» надали місцевого провідника ОУН (б), який добре знав місцевість⁹⁶.

М. Андрощук («Вороний») у своїх спогадах згадував, що в Суражському лісі протягом трьох місяців дислокувався партизанський загін Ф. Михайлова у кількості 350 осіб. У липні 1943 р. командир Клим Савур дав наказ ліквідувати загін. Перед нападом упівців на останній було проведено ретельну розвідку за допомогою місцевої молоді, яка мала змогу підійти близько до ворожого табору, ніби шукаючи корів та коней по лісі. Розвідувальною операцією керував «Палій», який таким чином зібрав вичерпні дані та накреслив план розміщення табору партизанів, який через 4 дні оточили упівці та розпочали блокаду⁹⁷.

Характерно, що упівську розвідку досить позитивно оцінювали її противники. Наприклад, у рапорті О. Сабурову командир чехословацького партизанського загону «Репкін» (Я. Налєпка) писав, що вона мала точні дані про кількість і рух партизанів, зазначивши: «Розвідка їх діє точно і відважно». Проте, він вірогідно відзначав, що бандерівським розвідникам важко було потрапити в райони, де перебувають червоні партизани, «оскільки населення цих шпигунів швидко виявляє і передає партизанам»⁹⁸.

⁹⁶ Ступницький Ю. Спогади про пережите / За ред. О. Вовка. («Літопис УПА – Бібліотека», Т. 1.). Київ; Торонто: Літопис УПА, 2000. С. 60–61.

⁹⁷ Андрощук М. «Вороний». Записки повстанця / ред. І. Марчук. («Події і люди», Кн. 13). Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011. С. 42.

⁹⁸ Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. Київ: Українська видавнича спілка. 2005. С. 238–239.

Схвально оцінювали дисципліну і склад УПА і німці , одночасно вказуючи на проблеми, які переслідували розвідників у їхній діяльності на користь підпілля: «Розвідка УПА наштовхується на великі труднощі, оскільки довірених людей зі Східної України здебільшого розпізнають і або відсилають назад, або, якщо з'ясовується їхнє завдання, знищують».⁹⁹

Завдяки розвідданим оунівцям вдавалося визначати місця перебування партизанських загонів та особливо шляхи пересування ДРГ (Диверсійно-розвідувальної групи) останніх, що дозволяло організовувати напади та завдавати їм втрати. Зважаючи на те, яку загрозу партизанам несли розвідувальні групи націоналістів, виявлення їх мало важливе значення. На початку липня 1943 р. загін ім. Й. Сталіна ЧВПЗ при форсуванні р. Стир захопив сімох озброєних розвідників-націоналістів, надісланих із містечка Колки. На перший раз їм «набили морди і відпустили». Опергрупі НКДБ УРСР «Волинці», яка діяла при з'єднанні О. Федорова, за даними агента «Філімона», 28 грудня 1943 р. вдалося виявити та частково знищити в місцевості с. Біле Володимирецького р-ну розвідувальну групу УПА. Остання мала завдання стежити за рухом і дислокацією більшовицьких загонів, вести розвідку відносно них і поширювати націоналістичну літературу. За показами свідків було встановлено, що інша група, яка мала такі ж завдання, діяла в с. Великі Телковичі¹⁰⁰.

Були випадки, коли оунівська розвідка отримувала значні результати у боротьбі з радянськими партизанами. На Волині в 1943 році повстанці проводили військові вишколи для жінок і їх розглядали як військово-розвідувальний резерв. Особливо багато їх було залучено до структури СБ протягом 1944–1945 років. Їхня перевага полягала у тому, що вони викликали

⁹⁹ Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 4. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 2000. С. 185.

¹⁰⁰ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 5. Кн. 1: Вперед на запад. 1 января – 30 июня 1944 года. Сборник документов / Авт.-сост.: В. Ямпольский, В. Антонов, И. Белик и др. Москва: Русь, 2007. С. 31.

меншу підозру та могли легше проникнути у вороже середовище. Окрім цього, з поверненням радянської влади, чоловіки віком від 17 до 55 років були мобілізовані до Червоної армії, а тому їх кількість в терені була обмежена¹⁰¹.

На жінку у структурі СБ покладалася функція забезпечення зв'язку. 28 грудня 1944 року референт СБ «Марко» надрайону «Лиман» наказував районним комендантам СБ користуватися при надсиланні найважливішої пошти лише «лафетним зв'язком» (через спецзв'язкових), незважаючи на відстань¹⁰². В більшості випадків цими спецзв'язковими були жінки. Так, на початку листопада 1943 р., під час дислокації радянського партизанського загону у с. Вичавки Демидівського р-ну, ройова Н. Кашперук, провівши розвідку, підрахувала його чисельність та озброєння і повідомила про це через місцевого десятника станичному ОУН В. Дем'янчуку¹⁰³.

Розвідниці ОУН відігравали важливу роль, тому що вони нерідко постачали продукти, одяг, ліки для поранених. Наприклад, розвідниця СБ «Кузьменка» Баран Ірина з села Полтовці Ратнівського району та Христина Галамазда для боївки СБ «Розбишаки» надавали для потреб СБ свої будинки. Розвідниця референта СБ «Гайдамаки» Любов Матвійчук зберігала в своєму будинку зброю для боївки і в день переховувала підпільників. Окрім того, розвідниці працювали на важливих посадах і передавали цінну інформацію. Інформатором боївки СБ «Мирона» була працівниця залізничної станції Гнідава Марія Семенюк, що передавала детальну характеристику на кожного службовця і повідомляла інформацію про відомі їй перевезення. Згідно з донесенням НКВС за грудень 1944 року, Ковельська залізниця була «просякнута» оунівською агентурою, що дозволяло успішно здійснювати на ній

---

¹⁰¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ; Торонто, 2006. С. 1210–1211.

¹⁰² Ковальчук В. Зв'язок в ОУН (б) на Волині і Поліссі в останні роки Другої світової війни і післявоєнний період. *Визвольний шлях*. № 4. 2006. С. 109–110.

¹⁰³ Сухих А. Протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом на Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). С. 145.

диверсії та теракти¹⁰⁴. Також жінки проводили антирадянську агітацію серед червоноармійців.

Протиборство між радянськими партизанами та упівцями мало трагічні наслідки для останніх. Причиною цього була недооцінка точності отриманих розвідувальних даних. Курінний УПА М. Скорупський відзначав, що причиною розгромної поразки упівських відділів у бою під Мочулянкою 16 листопада 1943 р. стали неперевірені розвіддані керівника операції А. Рудика («Шавула»), здобуті від полонених польських розвідників за місяць до початку дій. Він же не дав вказівки провести розвідку перед операцією, тому повстанці недооцінили чисельність противника – близько 2600 осіб (600 осіб було за місяць до операції) та зброю, яку вони мали в розпорядженні (протипанцерні гармати)¹⁰⁵.

У кінці 1944 р. з'явився ще один документ: «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби», в якій концентрувалась увага на організації та здійсненні розвідувальної діяльності УПА. У «Вступі» до неї зазначалося, що УПА, незважаючи на перевагу противника, не відмовляється від наступальної тактики. Адже перемогу у боротьбі зумовлюють не тільки сучасні досягнення збройної сили, але й «в поважній мірі таємний вид війни». Тож повстанський рух запроваджує розвідувальну й контррозвідувальну служби (відповідно, РС і КРС)

Згідно інструкції, спеціальна діяльність повинна відповідати таким основним принципам: конспіративність; патріотичне налаштування співробітника спецслужби; оперативність і застосування хитрощів; безперервність і наполегливість; гнучкість та увага до деталей; обережність;

---

¹⁰⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). С. 213.

¹⁰⁵ Скорупський М. У наступах і відступах (спогади). Чикаго: Українсько-американська видавнича спілка, 1961. С. 202.

відсутність шаблону у діях; активність; високий професіоналізм; централізм у роботі¹⁰⁶.

Отже, разом із анексією Західної України восени 1939 р. призупинила і свою роботу розвідувальна мережа ОУН на цій території. Лише на початку 1940 р. вона відновлює свою роботу від рівня «п'ятірок» або «станіць». До основних її завдань входив збір даних про державні установи, підрозділи Червоної армії, органи НКВС, стратегічні об'єкти. Радянський напрямок в розвідувальній діяльності став першочерговим з осені 1943 р.

Таким чином, розвідка українських повстанців відігравала важливу роль під час протиборства з радянськими партизанами. Розвідка СБ цього періоду була розгалуженою і потужною організацією, що значною мірою забезпечило військові успіхи УПА та розвиток українського підпілля в подальші роки. Військова розвідка радянських партизанів порівняно з розвідкою повстансько-підпільного руху була краще організована, проте обом «лісовим арміям» не вдалося здобути суттєвих даних, попередити важливі заходи противника. Загалом же, попри те, що у повстансько-підпільному русі було недостатньо досвідчених кадрів для розвідувальної роботи, завдяки ґрунтовному знанню місцевості, широкій підпільній мережі та підготовці власних спеціалістів йому вдавалося успішно протистояти радянським партизанам, які були набагато краще укомплектовані.

---

¹⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 61. Арк. 8–9.

Висновки до 2 розділу

Анексія Західної України радянськими військами, а згодом репресії каральної системи СРСР проти так званих «класових ворогів», призвела до призупинення роботи розвідувальної мережі ОУН. Цілком очевидно, що українські націоналісти несли загрозу новій владі, тому репресії торкнулися в тому числі і їх. Лише на початку 1940 р. ОУН відновлює свою роботу від рівня «п'ятірок» або «станіць».

Із ліквідацією польської держави, увага розвідувальної служби поступово переключається на Радянський Союз. На даному етапі до основних завдань

розвідки входив збір даних про державні установи, підрозділи Червоної армії, органи НКВС, стратегічні об'єкти. Радянський напрямок в розвідувальній діяльності став першочерговим з осені 1943 р., коли стало зрозуміло, що німецька армія програє війну.

Розвідка СБ на даному етапі свого існування перетворилася на розгалужену і потужну організацію, що значною мірою забезпечило військові успіхи УПА та розвиток українського підпілля в подальші роки. Важко не погодитися з думкою дослідників, що незважаючи на всі успіхи, розвідувальна служба українських націоналістів програвала розвідкам воюючих сторін, адже мала значно обмеженіші ресурси, однак попри те, що у повстансько-підпільному русі було недостатньо досвідчених кадрів для розвідувальної роботи, завдяки ґрунтовному знанню місцевості, широкій підпільній мережі та підготовці власних спеціалістів йому вдавалося успішно протистояти радянським партизанам, які були набагато краще укомплектовані.

Недостатня підготовка, халатність або неможливість перевірити отримувану інформацію часто ставали причиною провалів і втрат. Зіштовхуючись з нестачею кадрів, поширеним явищем було залучення жінок до служби у розвідці. Особливо багато їх було залучено до структури СБ протягом 1944–1945 років. Їхня перевага полягала у тому, що вони викликали меншу підозру та могли легше проникнути у вороже середовище. Розвідниці нерідко постачали продукти, одяг, ліки для поранених.

Незважаючи на певні недоліки, розвідувальна служба ОУН у складній ситуації війни перетворилася на ефективний орган досягнення різноманітних завдань, з яким рахувалися як німці, так і радянська влада.

Розділ 3. Спеціальні підрозділи ОУН у період німецької окупації

3.1. Діяльність СБ ОУН (м) у 1941–1944 рр.

Із початку Другої світової війни з'явилися ознаки того, що в ній братиме участь і Радянський Союз, а, значить, театр воєнних дій пошириться на його територію. Розвиток військових подій допускав різні варіанти особливих обставин для визвольних змагань в Україні. ОУН мусила підготуватися до масштабного розгортання збройної боротьби. Через те в її тодішній діяльності

провідне місце посіла розвідувальна діяльність. Вона зосередилась, в основному, на західних окраїнних землях, а також у Кракові.

У лютому 1939 р. мережу підпілля в Західній Україні очолив М. Тураш (Грабовський), який висунув завдання активізації як нелегальної, так і пропагандистської діяльності націоналістів. Утворюється замість розгромленої польськими спецслужбами нова крайова ексекютива (КЕ) ОУН. У її складі вперше заснували референтуру Служби безпеки (СБ) під проводом Б. Рибчука. Хоча як окремий орган вона вперше була сформована в лютому 1939 р., проте вже 20 березня цього року у Львові під час проведення в Національному музеї Конгресу українського студентства Б. Рибчук разом із ще 80-ма студентами був арештований польською поліцією. На цьому процес формування СБ дещо призупинився¹⁰⁷.

Подальша діяльність СБ була пов'язана з організаційним розколом в ОУН. Його передумови до нього сформувалися ще в першій половині 1930-х рр., коли КЕ ОУН, усупереч вказівкам Є. Коновальця, все більше схилилася до самостійної тактики, основаної на екстремальних діях. ОУН розкололася на два самостійні націоналістичні угруповання: ОУН (революційна) на чолі зі Степаном Бандерою, до якої прилучилася радикальна, молодіжна більшість Організації, і ОУН (мельниківська), що складалася з поміркованих інтегральних націоналістів – прихильників Андрія Мельника. «Обидві частини колишньої могутньої Організації, – з гіркотою відзначав один з активних оунівців того часу Зиновій Книш, – з жагучим фанатизмом змагалися за виключність і перемогу. Одна і друга нав'язували до спадщини націоналістичного руху за перше десятиліття від заснування ОУН, відмовляли собі взаємно права на існування і вважали себе єдиними представниками націоналістичного світогляду, континуаторами діла політичного визволення і державного

---

¹⁰⁷ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. С. 5.

виродження української нації під новими прапорами українського націоналізму»¹⁰⁸.

Початком діяльності органів безпеки ОУН (мельниківців) можна вважати створення у лютому 1940 р. Революційного проводу ОУН (б). З перших днів між розвідками ОУН (б) і ОУН (м) починається протистояння. Зиновій Книш згадував про той період у Кракові: «Перше, що зробили бандерівці – старалися залишити своїх інформаторів у наших рядах. Не дуже це й трудно, бо в початках позначилася велика пливкість членства, доволі довгий час годі було з певністю сказати, хто наш, а хто бандерівець. Люди вагалися, не були ще, ані добре зорієнтовані, ані цілком рішені в один чи в другий бік – сьогодні був у нас, а завтра перейшов до бандерівців і навпаки». У відповідь на це мельниківці обрали тактику «мінімальної конспірації», що спричинило відкликання бандерівською СБ багатьох своїх агентів¹⁰⁹.

ОУН (м) поставила собі за мету створити чітко структуровану організацію, яка побудована на системі п'ятірок, поширюється до верхів аж до обласних організацій. Взаємозв'язок між проводом і членами насамперед підтримуватиметься через нелегально друковані листівки, у яких будуть задані чіткі лінії пропаганди, методи роботи і вербування, об'єднання членів¹¹⁰.

Конфронтація між обома гілками ОУН на території Генерал-Губернаторства набрала найбільшого розмаху влітку 1940 р. Навіть «мельниківська» розвідка розглядала можливість ліквідації Степана Бандери, Миколи Лебедя та Івана Равлика способом використання вибухівки або

---

¹⁰⁸ Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. Торонто, 1966. С. 3.

¹⁰⁹ Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто: Срібна сурма, 1970. С. 73–74.

¹¹⁰ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т.2. Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1998. С. 168.

отрути¹¹¹. При цьому виконавці повинні були діяти під виглядом агентури НКВС чи польського підпілля¹¹².

Керівники мельниківської розвідки, своєю чергою, зазнавали нападів з боку бандерівської СБ. На початку листопада 1940 р. у Кракові «невідомими» було побито керівника розвідки Тедора Яцуру («Крука»). Скло з розбитих окулярів потрапило йому до лівого ока та викликало запалення очного нерва. Того ж місяця Ярославу Гайвасу у Холмі вдалося вчасно помітити небезпеку, непомітно вийти з ресторану та уникнути побиття бандерівцями¹¹³.

Мельниківські розвідувальні органи за своєю структурою нагадували розвідувальну референтуру ОУН 1930-х рр. Загальне керівництво здійснював Ярослав Гайвас. Розвідувальну референтуру в Кракові очолював Теодор Яцура. Улітку 1941 р. розпочинається формування мережі мельниківської СБ. Вона передбачала територіальну вертикаль: станиці – районних – повітових – окружних – обласних «екзекутив», а також крайових інспекторатів. Починаючи з районного рівня та вище, передбачався розвідувальний відділ. У Рівненській обласній «екзекутиві» розвідувальну референтуру очолював «Терміт», Дубенському повіті – Костянтин Копиловський («Котьо»), Кременецькому – Іван Никитюк («Богун»), Рогатинському – Євген Бачинський¹¹⁴.

Розвиток мережі ОУН (м) в більшості випадків відбувався в містах підконтрольних німцям. Крім того, також відбувалася розбудова територіальних органів СБ ОУН (м). Найбільша мережа мельниківської СБ була на Кременеччині. В м. Кременець було створено два розвідувальні

---

¹¹¹ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). С. 142.

¹¹² Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т.: Т. 1: 1939 – 1943. Москва, 2012. С. 284.

¹¹³ Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. С. 87–89.

¹¹⁴ Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. Органи безпеки ОУН (м) у період Другої світової війни (1940–1944). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 30. С. 30.

«пункти зв'язку». Один розміщувався на «Дубенській рогатці» в будівлі для заготівлі зерна, а інший – в приміщенні контори млина¹¹⁵.

Розвідувальна робота мельниківців відбувалася за такими напрямками: радянське підпілля, польські формування та бандерівці. Саме останній напрямок контррозвідувальної роботи мельниківської СБ був головним. Він займався виявлення бандерівської агентури. Наприклад, цим займався референт розвідки Кременецького повіту ОУН (м) Іван Никитюк («Бойцун»). Ліквідації виявлених агентів здійснювали спеціальні боївки. Переможцями у протистоянні мельниківців та бандерівцями вийшли останні. Мельниківські підрозділи протягом кінця 1942 – початку 1943 рр. були розбиті і розбросені, а їх особовий склад інколи приєднувався до органів безпеки ОУН (б). Так, в бандерівському звіті з Карпатського краю за серпень 1943 р. описувалося важке становище мельниківців: «Не маючи розв'язки на важливі та пекучі питання дня, сходять до «еміграційної» неживої групи на взір УНР. Розкинені малими острівчиками, і то лиш по деяких повітах та містах, вдержують індивідуальні зв'язки, не проявляють ніякої діяльності та займаються інтригами і типовими мельниківськими «пропагандами» – плітками»¹¹⁶.

Починаючи з 1944 року, в Україні продовжувала існувати і боротися лише ОУН (б). Весь провід ОУН (м) емігрував, що призвело до повного припинення діяльності цієї організації на території Радянського Союзу¹¹⁷.

Отже, становлення розвідувальних органів ОУН (м) припадає на лютий 1940 р. Причиною цього стало відокремлення ОУН (б), на бік якої перейшло більшість співробітників СБ ОУН. Та невелика частина, яка залишилася на стороні мельниківців, поклала початок формуванню розвідувальної референтури на чолі з Ярославом Гайвасом. Мельниківські розвідувальні

---

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ Ільницький В. Участь ОУН (м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 272.

¹¹⁷ Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. Київ : Українська видавнича спілка, 2002. С. 31.

органи за своєю структурою нагадували розвідувальну референтуру ОУН 1930-х рр. Головним об'єктом розвідувальної діяльності «Безпеки» ОУН (м) були бандерівці.

3.2. Протинацистська розвідувальна діяльність СБ ОУН (б)

На початку німецько-радянської війни протинацистські заходи СБ носили здебільшого пасивний характер, що впливало із загальної лінії боротьби ОУН (б) того часу стосовно окупантів, спрямовувалися на захист лав Організації від ударів нацистських спецслужб. За свідченням В. Кука, «до завдань референтур у період німецької окупації входило вивчення методів роботи німецької розвідки і контррозвідки, і з цією метою... засиляли членів ОУН для роботи в органах німецької розвідки та контррозвідки». Лише із початком 1942 р. українські націоналісти розгорнули підпільну боротьбу проти німецької окупації. Так, у березні 1942 року нацистська поліція безпеки вже завела у донесеннях рубрику «Український рух Опору».

Взагалі до початку 1943 р. ОУН (б) не вважала доцільними відкриті збройні виступи проти окупантів, засуджувала партизанські дії. Причини такого курсу криються у поглядах УССД. «Нам сьогодні шкода кожної людини, що вмирає за інтереси Москви чи Берліну... Наш час ще прийде». Рекомендувалося чекати на обопільне виснаження Німеччини та СРСР й накопичувати сили для визвольної революції «мільйонів українських мас»¹¹⁸.

Одним із основних напрямів роботи СБ було проведення розвідки. Згідно матеріалів УПА «Основні елементи партизанської тактики», «тактика партизанських та боївкарських відділів – це вміння якнайкраще використати всі можливості (зброя, теренові умовини, пора дня, населення, воєнні хитрощі) для

---

¹¹⁸ Веденєєв Д. Розвідувальна служба УПА (1943–1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2003. Вип. 10. С. 381–414.

найуспішнішого переведення завдання при якнайбільших втратах ворога і якнайменше своїх». Винахідливість, конспірація, воєнна хитрість, йшлося у документі, – це важливі фактори, що дозволяють компенсувати перевагу противника. Потрібно і населення навчати мистецтву розвідки і дезінформації ворога. «Три дуже важливі чинники, від яких остаточно залежить успіх чи неуспіх» повстанських дій – «конспірація, розвідка, досвід»¹¹⁹.

У вересні 1943 року був створений розвідувально-інформаційний відділ. Для нього відразу ж було розроблено інструкцію для проведення розвідки СБ у районах і надрайонах. «Ви мусите наладрати справу так, щоб в найменшій закутині був наш розвідчик інформатор», – йшлося в інструкції СБ. Для цього СБ мало долучити селянство, «...яке сьогодні йде за нами і хоче робити»¹²⁰.

Також до складу районної та надрайонної розвідки СБ включно до керівника відділу залучали жінок. Відповідно до наказу референтам про поділ структури СБ на два відділи та про їхні функції, до складу справового звена розвідувально-інформаційного відділу мусила увійти одна жінка. Вона може стати також шефом розвідувально-інформаційного відділу, якщо доведе це своєю відданістю і спритністю¹²¹. Велику увагу було зосереджено на юнацтві. Основою розвідки СБ була розгалужена мережа інформаторів, що розповсюджувалася включно до станиць. При цьому особлива увага зверталася на міські та сільські управи, кооперативи, школи, церкви, відділи УПА, шпиталі.¹²²

Розвідно-інформаційний відділ референтури СБ передавав до розвідно-інформаційного відділу референтури СБ ВО інформацію про ворожі підпільні організації в терені, зокрема про: їхніх провідників; вплив на населення; моральну і бойову вартість; спосіб ведення пропаганди; збройну силу; акції

¹¹⁹ Основні елементи партизанської тактики УПА. До зброї. Мюнхен, 1952. Ч. 14. С. 12–16. Ч. 15. С. 11–13.

¹²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. С. 411.

¹²¹ Там само. С. 420.

¹²² Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. Київ, 2006. С. 232–234.

супроти українського населення; тактику поборювані українського повстанчого руху. Передавалася також інформація про: німецькі адміністративні розпорядження; рух по залізниці та комунікаційних шляхах; спосіб ведення нацистської пропаганди серед населення; сексотів і ворожих вислужників.

Завданням районного розвідницько-інформаційного відділу було збирання ворожої агітації як німецької, так і радянської та надсилання її разом із звітами керівництву. Референт СБ надрайону зі звітів відбирав матеріали про осіб, щодо яких потрібно було провести слідство, і передавав їх поліцейсько-виконавчому відділу. Раз на тиждень надрайонний розвідно-інформаційний відділ СБ надсилав звіт до відділу ВО.

Найкращим видом зв'язку, безумовно, на той час вважався радіозв'язок. Однак, в УПА було слабе технічне забезпечення: не було ні апаратів, ні навченого персоналу. Також нереально було думати про телефонне сполучення. Єдиний надійний засіб комунікації була передача інформації через зв'язкових. За добу по зв'язку УПА повідомлення можна було передати на 180 км. Завдяки цьому вояки УПА до березня 1944 могли листуватися із рідними. Інформації доставлялись обласному провіднику часто за сотні кілометрів на велосипеді, пішки або німецькими армійськими автомобілями. У більшості випадків ці донесення були зашифровані. Вартим, щоб згадати, є те, що ці донесення часто доставлялися згорнутими у трубочку, написаними на найтоншому папері і схованими у авторучці¹²³.

Збір інформації відбувався за допомогою польової та агентурної розвідки. Польова розвідка переважно проводилася розвідувальними підрозділами (діяли в пішому, рідше — кінному порядку), окремими розвідниками та лінійними підрозділами УПА. Траплялись ситуації, коли один із підрозділів сотні ставав позаштатним розвідувальним підрозділом. Як приклад, можна навести наказ

---

¹²³ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1998. Т.2. 384 с. С. 153.

командира загону «Котловина» (ВО «Турів» групи УПА «Північ») від 19 серпня 1943 р. про розвідувальне забезпечення боротьби з німцями. Пропонувалося в складі сотні сформувати «чоту розвідників з вибраних із сотні людей, котрі мають розвідчий хист. Ці люди мають бути одчайдушні, з добрим слухом та фізично крепкі і для справи посвячені»¹²⁴.

В основі проведення польової розвідки визначалися спостереження, розвідка боєм, допит військовополонених. Інструкція ПС УПА у справі полонених від 5 серпня 1944 р. зобов'язувала вояків провести «переслуховування» бранців та передати їх для по дальшого допиту «організаційним властям». У наказі шефа військового штабу УПА від 18 жовтня 1943 р. наголошувалося на необхідності ретельної розвідувальної підготовки при організації бойових операцій силами кількох підрозділів¹²⁵.

Спостерігалися випадки застосування примітивних технічних засобів розвідки. Наприклад, про підслуховування повстанцями радіотелефонних переговорів повідомлялося у документах польських силових структур (1945)¹²⁶.

Залежно від терміну дії діяльність розвідділу СБ поділялася на дрібну та глибоку. Дрібна розвідка була розрахована на короткий проміжок часу, займалася виключно збором інформації про чисельність ворога та проводилися, як правило, місцевим райапаратом СБ або розвідбоївкою УПА із залученням місцевого населення. Основним завданням цього відділу було за невеликий проміжок часу зібрати якнайбільше цінного інформаційного матеріалу та підготувати терен до глибокої розвідки.

Дрібна розвідка проводилася ще задовго до організаційного оформлення відділу. Влітку 1942 року розвідниця Галина Коханська («Орися») отримала від референтів СБ «Залісного» і «Зимного» низку завдань. Зокрема, розвідати про

¹²⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. С. 551–552.

¹²⁵ Гриневиц В., Гриневиц Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917–1995). Львів : Світ, 1996. С. 617–618

¹²⁶ Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). Київ, 2000. С. 20-21.

особовий склад поліції у Володимиро-Волинському, його озброєння, кількість, озброєння німецького гарнізону та жандармів, їх дислокацію, характеристики осіб, які працювали в окупаційній адміністрації, залучити до роботи на підпілля «гранатову» поліцію, котра охороняла бензосклади залізничного депо та складалася з українців-галичан¹²⁷.

Підвідділ глибокої розвідки мав на меті проникнення у найрізноманітніші структури ворога та був розрахований на дію своїх агентів протягом тривалого проміжку часу. Особливо багато цінних агентів було в окупаційній адміністрації. Наприклад, розвідницею референта СБ «Залісного» була працівниця районної управи у Володимирі-Волинському – «Орися». Вона налагодила відносини із бійцями «зеленого» спецвідділу поліції, яка охороняла німецький склад трофейної радянської зброї на півночі околиці міста – «Ковельські кошари». Їхнє завдання полягало в тому, щоб постачати в підпілля зброю – пістолети, гранати, набої, гвинтівки, кулемети, ракетниці. Так тривало півроку, доки німці не змінили охорону¹²⁸. Агентура СБ була фактично в кожній німецькій установі, що надавало розвідці широкі можливості і робило її роль провідною в боротьбі повстанців із окупантами.

Також завдяки даним глибокої розвідки на початку травня 1943 року, загін УПА «Помста Полісся» організував на шосе Ковель-Брест засідку і розгромив велику німецьку автоколону. Серед загиблих був один з найближчих соратників Гітлера, начальник штабу СА, обергрупенфюрер СС Віктор Лютце, який приїхав в Україну саме із завданням протидіяти націоналістичному рухові. Після цих подій німці серйозніше поставилися до боротьби проти повстанців. Для боротьби з УПА вони в червні 1943 року у Володимирі-Волинському створили спеціальний штаб «Банденбекемпфунг». Проте СБ відразу ж залучила

---

¹²⁷ Коханська Г. З Україною у серці. Спомини. («Літопис УПА – Бібліотека», Т. 9). Торонто; Львів: Літопис УПА, 2008. С. 31.

¹²⁸ Коханська Г. З Україною у серці. С. 33.

своїх агентів у цей штаб, тому будь-які накази і плани негайно ставали відомими для керівництва УПА¹²⁹.

Агентом референта СБ Рава-Руської округи «Гая» був комендант кушової поліції Михайло Думка («Мирон»), який надавав підпіллю інформацію про заплановані німцями каральні акції та арешти оунівців. Заготівельником у ресторані «Крим» м. Кременець працював Володимир Обезюк («Вовк»), який передавав інформацію про німецьких офіцерів¹³⁰.

Між дрібною і глибокою розвідкою була тісна взаємодія. Характерним прикладом є операція по звільненню з полону коменданта «Сосенка» і курінного «Лисого» розвідницею СБ «Грізною». Вони були поранені в перестрілці з німцями і знаходилися в лікарні Білобрама в Луцьку. Навмисне впавши і поранивши ногу на вулиці Дубнівській, навпроти гестапо, «Грізна» потрапила за допомогою німців у лікарню, з якої санітари (агенти СБ) винесли полонених на заздалегідь приготовлений віз. А потім за допомогою «Грізної» без перешкод проїхати повз гестапо¹³¹.

Завдяки активній взаємодії з місцевим населенням, яке надавало підтримку УПА, повстанці могли залучати агентурну розвідку. Старшини-розвідники утворювали інформаційну мережу серед місцевого населення. Для ведення розвідки залучалися різні верстви населення. Окрім чоловіків, до інформаторів також зараховували жінок та молодь. В одному з наказів ВО «Турів» (УПА-«Північ») від 20 вересня 1943 р. йшлося про потребу активізації навчально-виховної роботи з молоддю в інтересах сприяння повстанській боротьбі і, в тому числі – її розвідувальному забезпеченню¹³².

У Галичині до СБ належало багато жінок. Однією з найвідоміших із них була канцеляристка німецької поліції Марта Чорна («Медея»), яка передавала

¹²⁹ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич: Відродження, 1994. С. 82–84.

¹³⁰ Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків: Ранок-НТ, 2012. С. 100.

¹³¹ Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця. Луцьк: Надстиря, 2002. С. 85.

¹³² Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. С.101–102.

важливу інформацію через Веніаміна Дужинського й після викриття гестапівцями загинула 23 травня 1943 р. у перестрілці з ними¹³³. Також жінки відігравали важливу роль у безперебійній роботі зв'язку. Недаремно секретна директива гестапо повідомляла: «Жінок слід остерігатися особливо. Давно відомо, що жінки – найбільш успішний інструмент військової розвідки, і тим самим вони проводять підготовчу роботу для здійснення противником диверсійних актів¹³⁴.

Агентура СБ діяла навіть серед духівництва. До нашого часу зберігся документ від 6 серпня 1943 р., у якому «ангажований» (завербований) невідомим працівником СБ ОУН(б) священник Личинської парафії (Камінь-Каширський район, Волинська область) Долшко Василь Степанович зобов'язується щотижня «доносити всі події», які відбуватимуться в його парафії та «шкодитимуть праці УПА і ОУН» і обіцяє: «Коли порушу цей ангаж добровільно, підлягатиму карі смерти wraz з родиною і конфіскації мого майна»¹³⁵.

Для того, щоб дізнатися про німецькі наміри, ОУН робила активні спроби влаштувати довірених осіб і активістів на непомітних назовні постах української цивільної адміністрації. Багато розвідників працювали в гестапо перекладачами¹³⁶. Зокрема, багато цінної інформації було передано перекладачкою ковельського гестапо. Щомісяця в селі Обляни вона зустрічалася з чатовим Йосипом Тюбаєм, якому й передавала розвіддані. Розвідники – «нурки», як їх називає С. Мудрик-Мечник, йшли на ризик і багато з них заплатили своїм життям. Так, Тадей Камінський, родом із села Татарова

---

¹³³ Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. Вип. 11. С. 175.

¹³⁴ Киричук Ю. А. Український національний рух 40–50-х рр. XX століття: ідеологія та практика. Львів: Добра справа, 2003. С. 141., 464 с.

¹³⁵ Цит. за: Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). Торонто-Львів, 2006. С. 177.

¹³⁶ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів. Т.1. Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1997. С. 265

Станіславської області (тепер Івано-Франківська область), також працював перекладачем у гестапо. Гестапівці його викрили, заарештували і заслали до концентраційного табору в Грос-Розен, де він і загинув¹³⁷. Перекладач Кобринського «відділу пропаганди» Володимир Порендовський («Вовк») передав провіднику Рівненського обласного проводу ОУН Омеляну Грабовцю («Батьку») список місцевих селян, які отримали від німців зброю¹³⁸.

Завдяки отриманим даним, ОУН мала уявлення не лише про частину німецьких планів, але також про практичні можливості їх реалізації. Відповідно до цього вона перебудувала свої методи. На місце початкової офіційної діяльності тепер прийшла нелегальна таємна робота із застосуванням псевдонімів і паролів¹³⁹.

СБ намагалася поширити свій вплив на центральній, південній і східній Україні. Розвідка СБ сприяла успішним рейдам загонів УПА на схід та південь, встановлюючи контакти з місцевим населенням, розвідуючи місця дислокації німецьких частин. При штабі дивізії «лябстандарте Адольф Гітлер» працював розвідник СБ Іван Білик («Кость», «Антін»)¹⁴⁰. Прибувши в червні 1942 р. до м. Сталіно (нині Донецьк), він влаштувався перекладачем до штабу лябстандарте. Протягом шести місяців «Костя» постійно передавав оперативну інформацію до підпілля про усі заходи СД і гестапо. Повідомляв про планові арешти, різні терористичні акції німців, допомагав у звільненні ув'язнених оунівців, виявляв німецьких і радянських агентів¹⁴¹.

Потреби надійного розвідувального забезпечення бойових дій зумовлювали заходи з відповідної підготовки особового складу. За навчальною

---

¹³⁷ Мудрик-Мечник С. Вивчаймо ворога: Доповіді, лекції, роздумування і спомини. Мюнхен: Українське видавництво, 1989. С. 239.

¹³⁸ Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б) (1941–1944). *Військово-науковий вісник*. С. 89–90.

¹³⁹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т.2. С. 111

¹⁴⁰ Граб С. Служба безпеки Організації українських націоналістів. Воєнна історія. Київ. 2008. Вип. 5(41). С. 36.

¹⁴¹ Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Мюнхен: Український самостійник. 1958. С. 155–156.

програмою «піших розвідників сотень» 10 годин відводилося на пояснення загальних понять організації розвідки, 10 – на організацію агентурної розвідки серед населення, 30 – на студіювання дій рою (відділення) та чоти у розвідці. Розвідувальні курси були обов’язкові на всіх старшинських вишколах УПА. В школі «Лісових чортів» у 1943 році на розвідку було відведено 14 годин. На курс «Загальні зауваження: революційна пильність та конспірація» – 4, «Поборювання шпіонажу та диверсій» – 4, «Організація закордонних розвідувальних осередків» – 4, «ВПЖ» – 1, «Польові суди» – 1¹⁴².

Восени 1943 р. СБ посилила також антинімецький напрямок розвідувальної роботи. Так, наказом, вже згадуваного нами шефа військової розвідки СБ Групи «Заграва» Івана Трейка («Немо»), від 10 грудня 1943 р. особлива увага зосереджувалася на зборі інформації не тільки щодо радянських партизан, а й гітлерівців. Комендант розвідки СБ Голобського р-ну Василь Чижик («Різун») отримав у вересні 1943 р. від окружного СБ завдання щодо збору інформації про останніх. Він мав скласти:

- 1) детальний план із зазначенням місця перебування німецьких частин, дотів, дзотів;
- 2) звіт про національний склад німецької армії; настрої солдат та взаємини між ними; озброєння;
- 3) звіт про пересування німецьких потягів: кількість зброї, солдатської амуніції, товарів.

Дані він збирав через інформаторів, які були в Голобській міській раді та управі, військових частинах, Гестапо, СС¹⁴³.

На початку 1944 р. збільшується кількість нападів на окремих німецьких солдатів, транспортні засоби і малі підрозділи. У деяких випадках у гітлерівців

¹⁴² Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943-1944 рр. *Визвольний шлях*. № 4. 2004. С. 102.

¹⁴³ Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. *Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ*. Київ: Прометей, 2021 . С. 158–159. 142–164.

забирали зброю і боєприпаси, в інших – брали в полон. В свою чергу, через такі дії розвідка УПА стикалася з великими труднощами, оскільки їх агентуру здебільшого викривали і або відсиляли назад, або, якщо з'ясовується їхнє завдання, знищували¹⁴⁴.

Отже, формування розвідувальних органів ОУН (м) і ОУН (б) розпочалося після розколу в лютому 1940 р. Одним з головних напрямків розвідувальної діяльності у період 1941–1943 рр. був антинімецький. Основними особливостями розвідки був збір інформації про збройні підрозділи супротивника, настрої місцевого населення та діяльність окупаційної адміністрації.

Висновки до 3 розділу

Поділ ОУН на дві конкуруючі гілки негативно вплинув на розвиток українського націоналістичного руху. Розподіл і так обмежених ресурсів організації, військова конфронтація, а також неузгодженість єдиної позиції, призводили до того, що сили не були зосереджені виключно на одній меті – незалежності України.

У лютому 1940 р. розпочалося формування розвідувальної служби ОУН (м), як наслідок розколу Організації і відокремлення ОУН (б), на бік якої перейшло більшість співробітників СБ. Керуючись попереднім досвідом, їхня розвідка багато в чому нагадували розвідувальну реферантура ОУН 1930-х рр.

Знаковою рисою цього періоду стала боротьба між двома гілками оунівського руху. Загалом важко говорити про перемогу однієї із сторін, адже незважаючи на перемогу бандерівців, національний рух був значно ослаблений. Мельниківські підрозділи протягом кінця 1942 – початку 1943 рр. були розбиті і роззброєні, а їх особовий склад інколи приєднувався до органів безпеки ОУН

---

¹⁴⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. Т.4. С. 185

(б). Особливо, гнітюча боротьба у таборі національних сил українців виглядала на фоні діяльності спочатку німецьких, а згодом радянських військ, які вороже ставилися до українського населення.

Незважаючи на те, що досить тривалий час активної боротьби із німцями не велося, проводився збір розвідувальної інформації, зокрема особлива увага приділялася інформації про збройні підрозділи супротивника, настрої місцевого населення та діяльність окупаційної адміністрації. Особливо актуальне значення цієї інформації стало після переходу відносин німців і оунівців у площину військової конфронтації. Провал наступальної війни німецької армії багато в чому стримував боротьбу проти німців, адже було цілком зрозуміло, що відбудеться повернення радянської влади. Концентрація зусиль на боротьбу проти радянської влади поступово перетворюється на основне завдання націоналістичного руху.

ВИСНОВКИ

Основними організаційними формами спеціальних підрозділів націоналістичного руху, які діяли на території України в період 1921–1945 рр., були: підрозділ з розвідувально-підривної діяльності УВО (1920 – початок 1930-х рр.); контрольно-розвідувальна референтура ОУН (1932–1939); референтура СБ Крайової екзекутиви ОУН у Західній Україні (1939–1940); Служба безпеки ОУН (б) в Україні (1940 – початок 1950-х рр.); розвідувальна референтура ОУН (м) (1940–1944); розвідувальні, оперативно-бойові підрозділи, Служба безпеки, військово-польова жандармерію УПА (1943–1945).

Перманентним напрямом діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій була розвідка. Її основу складала мережа інформаторів із національно свідомого місцевого населення, яке добровільно надавало допомогу. Примусові методи вербування практикувалися зрідка. Залежно від обраної тактики інформаційну мережу максимально розширювали або, навпаки, зосереджувалися на агентурному потенціалі оперативного

джерела. Основні напрями розвідувальної діяльності спрямовувалися на збройні підрозділи супротивника, органи окупаційної адміністрації, середовища конкурентних громадсько-політичних організацій. Крім того, важливого значення надавали збору інформації з відкритих джерел

Створення мережі інформаторів розпочалося у 1920-х рр. розвідкою УВО. Упродовж 1930-х р. зазначену діяльність продовжила ОУН. Первинним напрямом їхнього функціонування виступала розвідувальна діяльність. Вона спрямовувалася на здобуття та аналіз інформації стосовно збройних сил, організації, форм і методів роботи спецслужб (правоохоронних органів) держав-противників, їхнього політико-адміністративного устрою, економіки, соціального становища, міжнаціональних відносин, військово-промислового потенціалу та комунікацій, відомостей про конкурентів у таборі українських націоналістів, а також націоналістичні рухи інших народів.

Після анексії Червоною армією Західної України у вересні 1939 р. головним завданням, яке поставила СБ на перше місце, стала підготовка до війни з радянською владою. Для цього невеликими групами до західних областей УРСР нелегально надсилалися фахівці з розвідки та диверсійно-терористичної роботи. Внаслідок кадрового поповнення та розчарування населення радянською владою мережа ОУН почала відроджуватися. Вона будувалася за територіальним принципом та поділялася на краї – області – округи – повіти – райони – підрайони – станиці – п'ятірки або трійки. Починаючи від рівня району, у них передбачалася посада розвідника, хоча на практиці вони були не скрізь.

У розвідувальній роботі можна виділити два напрямки – військовий та політичний. Перший полягав у здобутті інформації стосовно збройних сил, організації, форм і методів роботи спецслужб (правоохоронних органів)

держав-противників, військово-промислового потенціалу та комунікацій, другий – заходи влади, настрої місцевого населення тощо.

Протягом Другої світової війни спеціальні підрозділи націоналістичного руху проходили організаційну перебудову. На території України в даний період діяли: Служба безпеки ОУН (б) в Україні (1940 – початок 1950-х рр.); розвідувальні, оперативно-бойові підрозділи, Служба безпеки, військово-польова жандармерія УПА (1943 – 1945 рр.).

Збір інформації був обов'язком кожного учасника націоналістичного руху або особи, що надавала йому підтримку. Оперативні джерела спецпідрозділів запроваджувалися за об'єктовим і територіальним принципами, в органах державного управління та місцевого самоврядування, політичних партіях і громадських організаціях, на об'єктах промисловості, інфраструктури, у культурно-освітніх закладах, у збройних силах та окремих правоохоронних органах противника.

В УПА діяла чітка, уніфікована структура штабів з'єднань із розвідувальними відділами. Тактика розвідників визначалася завданням, яке виконує відділ, зовнішніми обставинами. Під час організації бойових операцій УПА здійснювала ретельну розвідувальну підготовку, тому що питання доброї розвідки у підрозділі УПА – це питання першорядного значення. Чітка, продумана організація розвідувальної та контррозвідувальної діяльності повстанського руху свідчили про намір його керівництва перетворити у майбутньому УПА на зародок збройних сил незалежної Української держави.

Керівники націоналістичного руху налагоджували контакти і співробітництво зі спеціальними службами іноземних держав (нацистської Німеччини, союзних їй Угорщини, Румунії та Японії в роки Другої світової війни). Головна мета такого співробітництва – залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів

націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. ГДА СБУ. Ф. 13. Друковані видання ВНК-КДБ, ВУНК-КДБ УРСР (1917–1991 рр.). Спр. 372. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності ОУН. Т. 21. Документи, які характеризують організаційну і практичну диверсійно-терористичну діяльність так званої Служби безпеки (СБ) збройного бандоунівського підпілля у період 1944–1953 рр. 409 арк.
2. ГДА СБУ. Ф. 13. Друковані видання ВНК-КДБ, ВУНК-КДБ УРСР (1917–1991 рр.). Спр. 372. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності ОУН. Т. 22. Документи, які характеризують організаційну і практичну диверсійно-терористичну діяльність так званої

Служби безпеки (СБ) збройного бандоунівського підпілля у період 1944–1953 рр. 566 арк.

3. ГДА СБУ. Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ, 4-те управління НКВС-КДБ УРСР, Київ (1943–1960 рр.). Спр. 23. Справа з доповідними записками і спецповідомленнями по Українській контрреволюції (12–19.03.1941 р.). 65 арк.
4. ГДА СБУ. Ф. 13. Друковані видання ВНК-КДБ, ВУНК-КДБ УРСР (1917–1991 рр.). Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації українських націоналістів – ОУН» та «Української повстанської армії». Т. 61. Документи та матеріали УПА (Українська повстанська армія). Цілі і завдання УПА, накази Генерального штабу, інструкції, матеріали по групах УПА – "Північ", "Захід", "Південь". Навчально-виховна робота, звернення, листівки УПА. Опис боїв і рейдів УПА. Статути, настанови. Періодичні та ін. видання УПА. 250 арк.
5. Андросчук М. «Вороний». Записки повстанця / ред. І. Марчук. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2011. 128 с. («Події і люди», Кн. 13).
6. Бірчак В. Карпатська Україна. Спомини і переживання. Прага: «Нація в поході», 1940. 92 с.
7. Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). Київ: Наукова думка, 1993. 302 с.
8. Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки. Київ, 2006. 568 с.
9. Гайвас Я. Воля ціни не має. Торонто, 1971. 312 с.
10. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979. 339 с.

11. Говорить підгір'я. Розповідь Володимира Мокловича колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станиславові / Записав З. Книш. Чикаго: Самостійна Україна, 1958. 98 с.
12. Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ, 1944–1951 / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Вид-во «Літопис УПА», Галуз. держ. архів Служби безпеки України. Київ ; Торонто, 2013. 1320 с.
13. Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто: Срібна сурма, 1970. 384 с.
14. Книш З. В сутінках зради: убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського. Торонто : Срібна Сурма, 1975. 659 с.
15. Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. 289 с.
16. Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. Торонто, 1966. 431 с.
17. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів. Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1997. Т.1. 382 с.
18. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1998. Т.2. 384 с.
19. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні: збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Львів: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. Т.4. 368 с.

20. Коханська Г. З Україною у серці. Спомини. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2008. («Літопис УПА – Бібліотека», Т. 9). 384 с.
21. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944: Документи та матеріали. / Упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ; Торонто: Літопис УПА, 1999. 724 с.
22. Літопис УПА. Нова серія. Т. 28: Станіславська округа ОУН. Документи та матеріали референтури СБ. Книга 1 (1945–1946). / Упоряд.: В. Гуменюк, Д. Проданик. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2018. 792 с.
23. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали / Упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ; Торонто, 2006. 1448 с.
24. Мазурець С. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця. Луцьк: Надстиря, 2002. 236 с.
25. Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег, 1949. 419 с.
26. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр. / Упоряд. О.Лисенко, І.Патриляк. Київ: Інститут історії НАН України, 2003. 254 с.
27. Мудрик-Мечник С. Вивчаймо ворога: Доповіді, лекції, роздумування і спомини. Мюнхен: Українське видавництво, 1989. 317 с.
28. Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон: Українська видавнича спілка, 1958. С. 58.
29. Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки Револьюційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГД-КГБ. Тернопіль: Редакційно видавничий відділ обласного управління преси, 1994. 132 с.
30. Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 5. Кн. 1: Вперед на запад. 1 января – 30 июня 1944 года. Сборник

документов / Авт.-сост.: В. Ямпольский, В. Антонов, И. Белик и др.
Москва: Русь, 2007. 726 с.

31. Основні елементи партизанської тактики УПА. До зброї. Мюнхен, 1952. Ч. 14 (27). Ч. 15 (28). 41 с.
32. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч.1. / Упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ: Інститут історії НАН України, 2006. 336 с.
33. Побігуший Є. Мозаїка моїх спогадів. Мюнхен; Лондон, 1983. 238 с.
34. Радянські органи Державної Безпеки у 1939 – червні 1941 р.: Документи ГДА СБ України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 1311 с.
35. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950). Київ.: ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 1. 640 с.
36. Сергійчук В. Радянські партизани проти ОУН-УПА. Київ: Українська видавнича спілка, 2000. 201 с.
37. Сергійчук В. Український здвиг. Т.2 Волинь. 1939-1955. Київ: Українська видавнича спілка, 2005. 840 с.
38. Скорупський М. У наступах і відступах (спогади). Чікаго: Українсько-американська видавнича спілка, 1961. 256 с.
39. Ступницький Ю. Спогади про пережите («Літопис УПА – Бібліотека», Т. 1.). / За ред. О. Вовка. Київ; Торонто: Літопис УПА, 2000. 128 с.
40. Трагічне минуле: документи свідчать: збірник документів: у 5 т. Т.2.: Радянські репресії проти націоналістичного підпілля Дніпропетровщини (1939 – середина 50-х років ХХ ст.). / уклад. Р. Шляхтич, С. Бородін, В. Іваненко, Л. Прокопенко; Обласна редакційна колегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Дніпро: ПП «Монолит», 2018. 240 с.

41. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т. 1. 1939–1943. Москва, 2012. 1167 с.
42. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. Упоряд. О. Дзюбан. Київ-Львів, 2001. 609 с.
43. Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). Львів, 1993. Ч. 2. 130 с.
44. Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944–1947 рр.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2000. 234 с.
45. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто: В-во В. Дідюка, 1965. 285 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк: РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 1. С. 113–119.
2. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007. 176 с.
3. Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острозчині у післявоєнний період. Острозький краєзнавчий збірник. Острог, 2012. Вип. 5. С. 150–155.
4. Антонюк Я. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій 1921–1991). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2021. 650 с.

5. Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: науковий і документальний журнал. Київ; Харків, 2017. № 1(47). С. 396.
6. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). Т. 13. Торонто-Львів, 2014. 1069 с.
7. Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. Органи безпеки ОУН(м) у період Другої світової війни (1940–1944). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2020. Вип. 30. С. 29–35.
8. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич: Відродження, 1994. 192 с.
9. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 р. Лас Вегас, 1997. 373 с.
10. Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен; Торонто, 1983. 65 с.
11. Бижук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584: Держава та армія. С. 129–134.
12. Боляновський А. Боротьба УПА проти нацистського окупаційного режиму. 1943 рік. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН Украни, 2004. Вип. 11. С. 164–183.
13. Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948). Київ: Наукова думка, 1993. 304 с.
14. Вегаш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
15. Веденєєв Д. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *УІЖ*. 2009. № 3. С. 132–146.

16. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939–1941-х роках. *Наукові записки ІПЕНД НАНУ*. Київ, 2005. Вип. 28. С. 186–203.
17. Веденєєв Д. Розвідувальна служба УПА (1943–1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. 2003. Вип. 10. С. 381–414.
18. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації (1920 - поч. 1930-х рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2000. Вип.5. С. 142–152.
19. Веденєєв Д. Таємний фронт Другої світової війни: розвідувальна та контррозвідувальна діяльність радянських органів державної безпеки в Україні (1939–1945 рр.). *Нариси воєнно-політичної історії України*. Острог, 2014. С. 318–340.
20. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945): монографія. Київ, 2006. 408 с.
21. Веденєєв Д., Трофимович В. Радянські органи державної безпеки на Волині в період німецької окупації. *Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне видання*. Луцьк: Ініціал, 2012. С. 63–68.
22. Гаврилів І. Військово-політична діяльність УВО-ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920-1941 рр.) дис. докт. іст. наук: 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2016. 598 с.
23. Гаврилів І. УВО: підпільна армія в боротьбі за державність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. №572: Держава та армія. 2006. С. 11–17.
24. Галайко Б. До питання створення Української Військової Організації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість*. 2009. № 18. С. 389–395.

25. Гогун А. Сталинские командос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944 / 2-е изд., испр. и доп. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. С. 254.
26. Граб С. Служба безпеки Організації українських націоналістів. *Воєнна історія*. Київ. 2008. Вип. 5(41). С. 29–43.
27. Гриневич В., Гриневич Л., Якимович Б. та ін. Історія українського війська (1917–1995). Львів: Світ, 1996. 840 с.
28. Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. №. 11. С. 5–60.
29. Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2005. 203 с.
30. История российской внешней разведки: Очерки: В 6 т. Т.IV. 1941–1945 годы. Москва. Международные отношения, 2014. 696 с.
31. Ільницький В. Участь ОУН(м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 266–282.
32. Касьянов Г. Український націоналізм: проблема наукового переосмислення. *Український історичний журнал*. Київ, 1998. № 2. С. 39–54
33. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси. Т. 1: Від Української Військової організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. Київ, 2005. 332 с.
34. Кентій А. Українська Військова Організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. Київ, 1998. 80 с.
35. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. Київ, 1999. С.13.

36. Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків: Ранок-НТ, 2012. 271 с.
37. Книш З. Варшавський процес ОУН на підніжжі польсько-українських відносин тієї доби. Торонто: Срібна сурма, 1986. Т. 1. 674 с.
38. Книш З. Власним руслом. УВО від осені 1922 до літа 1924 року. Статті, матеріали й документи до діяльності Української Військової Організації. Збірник 4. Торонто: Срібна сурма, 1966. 184 с.
39. Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Вінніпег, 1951. 199 с.
40. Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто: Срібна Сурма, 1983. 289 с.
41. Книш З. Начальна команда УВО у Львові. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів, 1993. С. 288–297.
42. Книш З. ОУН до Світової війни. *Календар-альманах «Нового шляху»*. Торонто: Новий шлях, 1979. С. 39–51.
43. Книш З. Початки УВО в Галичині. Статті й матеріали до діяння Української Військової Організації. Збірник II. Торонто: Срібна сурма, б.р. 168 с.
44. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). Торонто-Львів, 2006. 498 с.
45. Ковальчук В. Зв'язок в ОУН (б) на Волині і Поліссі в останні роки Другої світової війни і післявоєнний період. *Визвольний шлях*. № 4. 2006. С. 106–115.
46. Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. *Український визвольний рух*. Зб. 7. Львів, 2006. С. 5–78.
47. Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. Київ: Українська видавнича спілка, 2002. 32 с.

48. Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С. 59–63.
49. Кучерук Ю. Розвідка Української військової організації та Осип Думін. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 117–128.
50. Миронов Г. Тимофей Строкач. *Пограничники: Сб.* Москва: Мол. гвардия, 1973. С. 204–265.
51. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. Т. 1. 640 с.
52. Пагір'я О. Роман Шухевич в Карпатській Україні. *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2007. Збірник 10. С. 171–185.
53. Пагір'я О., Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у Закарпатті (1929–1939). *Український визвольний рух: наук. зб.* Львів, 2009. Збірник 13. С. 45–88.
54. Патриляк І. Старшинські й підстаршинські школи УПА в 1943–1944 рр. *Визвольний шлях*. № 4. 2004. С. 92–106.
55. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси / В. Архієрейський, О. Бажан, Т. Бикова; Відпов. ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2002. 952 с.
56. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів: Афіша, 2010. 368 с.
57. Посівнич М. Діяльність розвідувального відділу Карпатської Січі в 1938–1939 рр. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <http://ukrnationalism.com/history/1098-diialnist-rozviduvalnoho-viddilukarpatskoi-sichi-v-1938-39-rr.html>
58. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Естонії у 1940–1950-х роках. Київ: Університетське вид-во «Пульсари», 2002. 519 с.

59. Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр.: дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. Київ, 2017. 232 с.
60. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. 288 с.
61. Сухих А. Протистояння між радянськими партизанами й українським повстансько-підпільним рухом на Волині в роки німецької окупації (1941–1944 рр.). дис. канд. іст. наук.: 07. 00. 01. Острог, 2019. 367 с.
62. Трофимович В., Антонюк Я. Від співпраці до боротьби: спецслужби українських націоналістів та Німеччини. Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці СБУ. Київ: Прометей, 2021. С. 142–164.
63. Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН (б) (1941–1944). Військово-науковий вісник. Львів, 2019. Вип. 32. С. 87–110.
64. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. Київ, 1970. 191 с.
65. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Мюнхен: Український самостійник, 1958. 370 с.